

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 6, No 1 (1999)

The couple relationship: Trends and developments in Greece in the 1990s

Αργύριος Καραπέτσας

doi: [10.12681/psy_hps.24273](https://doi.org/10.12681/psy_hps.24273)

Copyright © 2020, Αργύριος Καραπέτσας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Καραπέτσας Α. (2020). The couple relationship: Trends and developments in Greece in the 1990s. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 6(1), 13–37. https://doi.org/10.12681/psy_hps.24273

Διερεύνηση του ρόλου των προμετωπιαίων λοβών στην οργάνωση της αυτορρύθμισης και του αυτοελέγχου της κινητικής πρωτοβουλίας στα παιδιά

ΑΡΓΥΡΙΟΣ ΚΑΡΑΠΕΤΣΑΣ
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να μελετηθεί η αυτορρύθμιση και ο αυτοέλεγχος της κινητικής πρωτοβουλίας στα παιδιά. Εξετάστηκαν συνολικά 80 παιδιά, αγόρια και κορίτσια, δεξιόχειρα και αριστερόχειρα, ηλικίας 2 - 4.6 ετών. Χωρίστηκαν σε δύο ομάδες των 2-3 και 3-4.6 ετών. Σε κάθε ηλικιακή ομάδα υπήρχαν υποομάδες ως προς το φύλο και την προτίμηση χεριού. Χρησιμοποιώντας δύο τεχνικές κλινικής νευροψυχολογικής αξιολόγησης που εξετάζουν κινητική πρωτοβουλία και στερεότυπες αντιδράσεις, διερευνήθηκαν οι ενεργοποιήσεις των προμετωπιαίων λοβών. Τα δεδομένα μας υποστηρίζουν ότι οι προμετωπιαίοι λοβοί καθώς και τα προκινητικά πεδία είναι λειτουργικά ώριμα νωρίτερα (δηλαδή από την ηλικία των 3 ετών) από τις ηλικίες που υποστήριζε ο Luria. Η λειτουργική αυτή ωριμότητα αφορά περισσότερο τα δεξιόχειρα παιδιά. Τα αριστερόχειρα αγόρια έδειξαν βραδύτερους ρυθμούς νευροωρίμανσης.

Λέξεις-κλειδιά: Παιδική ηλικία, πλευρίωση, προμετωπιαίος λοβός.

Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνηθεί αν οι προμετωπιαίοι λοβοί, πριν από την ηλικία των 4 ετών, εμπλέκονται στην υποστήριξη κάποιων συμπεριφορών. Ερέθισμα γι' αυτόν το στόχο υπήρξαν οι έρευνες του Luria (1959) σχετικά με τον έλεγχο της συμπεριφοράς. Στις έρευνες αυτές ακολουθιόταν η παρακάτω διαδικασία: στο κόκκινο φως έπρεπε το παιδί να πιάσει την μπάλα και στο γαλάζιο φως να μην κάνει τίποτε. Οι έρευνες έγιναν σε παιδιά ηλικίας 3-8 ετών. Διαπιστώθηκε ότι τα μικρά παιδιά πριν από την ηλικία των 4.6 ετών έκαναν πολλές στερεότυπες αντιδράσεις (Σ.Α.), δηλαδή συνεχίζαν να κάνουν την προηγούμενη ενέργειά τους ενώ έπρεπε να αλλάξουν. Αντιθέτως ήταν

ικανά να πουν σωστά την πράξη που έπρεπε να κάνουν. Άλλο, δηλαδή, έλεγαν κι άλλο έκαναν. έκαναν Σ.Α. Μετά και από άλλες έρευνες, ο Luria (1973) κατέληξε στο να υποστηρίζει ότι η λειτουργική οργάνωση των προμετωπιαίων λοβών ολοκληρώνεται μεταξύ των 4 και 7 ετών.

Στερεότυπες αντιδράσεις έχουμε στην εκτέλεση απλών κινήσεων, π.χ., όταν για να χαιρετήσουμε κάποιον διαπιστώνεται μια καθυστέρηση στην κινητική πρωτοβουλία, ένα σταμάτημα των κινήσεων στη διάρκεια της εφαρμογής τους, και μια τάση επανάληψης μερικών κινήσεων. Ο Luria (1959, 1965, 1967, 1973) περιέγραψε διάφορους τύπους Σ.Α., που εξαρτώνται από το πού εντοπίζεται η εγκεφαλική δυσλειτουργία. Μια μορφή Σ.Α. που εμπλέκει τους προμετωπιαίους λοβούς συνίσταται στη διατάραξη της προγραμματισμέ-

νης κίνησης. Η κίνηση αντικαθίσταται από μια στερεοτυπία. Αν ζητήσουμε, π.χ., από ένα παιδί να μας σχεδιάσει έναν κύκλο, θα κάνει σωστά την κίνηση του κύκλου, αν μετά του ζητήσουμε να σχεδιάσει ένα σταυρό, θα μας σχεδιάσει ξανά κύκλο. Στις αντιφατικές εντολές αυτός ο τύπος Σ.Α. μπορεί να διαπιστωθεί καλύτερα.

Στόχος της έρευνας αυτής ήταν, με βάση τις έρευνες του Α. Luria, να διερευνήσουμε αν οι προμετωπιαίοι λοβοί έχουν κάποια λειτουργική οργάνωση και πριν την ηλικία των 4 ετών και αν θα υπάρχουν λειτουργικές διαφορές μεταξύ δεξιόχειρων και αριστερόχειρων παιδιών και μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Όσο λιγότερες Σ.Α. κάνουν τα παιδιά, τόσο καλύτερη είναι η λειτουργική οργάνωση των προμετωπιαίων λοβών. Για τη διάγνωση των λειτουργικών δυνατοτήτων των προμετωπιαίων λοβών στα παιδιά υπάρχουν ευαίσθητες και αξιόπιστες δοκιμασίες (Lezak, 1983. Lezak, Le Gall, & Aubin, 1994).

Για να πετύχουμε το στόχο μας ακολουθήσαμε την παρακάτω μεθοδολογία.

Μέθοδος

Δείγμα

Χρησιμοποιήσαμε 10 αγόρια δεξιόχειρα και 10 αριστερόχειρα και 10 κορίτσια δεξιόχειρα και 10 αριστερόχειρα, ηλικίας δύο (2) μέχρι τριών (3) ετών ως πρώτη ηλικιακή ομάδα. Η δεύτερη ηλικιακή ομάδα αποτελούνταν από 10 αγόρια δεξιόχειρα και 10 αριστερόχειρα και 10 κορίτσια δεξιόχειρα και 10 αριστερόχειρα ηλικίας από τριών (3) μέχρι τεσσάρων ετών και έξι μηνών (4.6). Συνολικά είχαμε ογδόντα (80) παιδιά.

Η αξιολόγηση της προτίμησης του χεριού έγινε με τις ακόλουθες δοκιμασίες από το ερωτηματολόγιο του Oldfield (1971):

1) Πιάσε το μολύβι και γράψε κάτι. 2) Πιάσε το μολύβι και ζωγράφισε κάτι. 3) Πάρε το κλειδί και άνοιξε την πόρτα. 4) Πάρε το ψαλίδι και ψάλιδισε αυτό το χαρτί και 5) Πιάσε και πέταξε αυτό το μπαλάκι. Ως δεξιόχειρα και ως αριστερόχειρα θεωρήθηκαν τα παιδιά που εκτελούσαν και τις πέντε δοκιμασίες με το δεξί ή το αριστερό χέρι,

αντίστοιχα. Πρόκειται για αντιπροσωπευτικές, αξιόπιστες και χρησιμοποιούμενες δοκιμασίες για την αξιολόγηση της προτίμησης του χεριού από τη νευροψυχολογική κοινότητα (Bishop, Ross, Daniells, & Bright, 1996. Chapman, & Chapman, 1987. Coren, 1993. Hecaen, 1984. Raczkowski, Kalat, & Nebes, 1974).

Όργανα

Για τη διερεύνηση της κινητικής πρωτοβουλίας χρησιμοποιήσαμε την τεχνική Heilman και Watson (1991) (βλ. παρακάτω). Για την εξέταση της αυτορρύθμισης και του αυτοελέγχου της κινητικής πρωτοβουλίας χρησιμοποιήσαμε μια ειδική κλινική νευροψυχολογική τεχνική που κατασκευάσαμε στο Εργαστήριο Νευροψυχολογίας του Παιδιού στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Στηριχθήκαμε στις κλινικές έρευνες του Luria (1959, 1967). Πρόκειται για τεχνική κατάλληλη για την αξιολόγηση της λειτουργικότητας των προμετωπιαίων λοβών στα παιδιά μέσω των στερεότυπων αντιδράσεων που κάνουν (βλ. παρακάτω) (Gillet, Billard, & Santini, 1994. Lezak et al, 1994. Luria, 1973).

Διαδικασία χορήγησης και αξιολόγησης δεδομένων

Οι δοκιμασίες δόθηκαν ατομικά σε κάθε παιδί και σε ειδικό χώρο του Παιδικού Σταθμού, ώστε να μειωθεί στο ελάχιστο η επίδραση αστάθμητων παραγόντων που θα διατάρασσαν τις απαντήσεις των παιδιών. Η επιλογή των παιδιών έγινε τυχαία, από τον κατάλογο των ονομάτων που μας έδωσαν οι υπεύθυνοι. Αποκλείστηκαν τα παιδιά με νευρολογικό ή ψυχιατρικό ιστορικό και τα μη συνεργάσιμα. Το σύνολο του δείγματος προερχόταν από τις πόλεις Στυλίδα, Λαμία και Βόλος.

Για την εξέταση της κινητικής πρωτοβουλίας, βασιστήκαμε στην τεχνική των Heilman και Watson (1991), κατά την οποία διασκορπίζουν δέκα (10) κέρματα πάνω στο τραπέζι, μπροστά στο παιδί, του κλείνουν με τα χέρια τα μάτια και του ζητούν να μαζέψει όσα περισσότερα μπορεί. Κά-

θε κέρμα παίρνει ένα βαθμό. Οι μικρές παραλλαγές αυτής της τεχνικής που έγιναν από τον Α.Καραπέτσα (1995) αφορούσαν: 1) τη χρήση πανιού για το κλείσιμο των ματιών. 2) τη χρήση των κερμάτων (20) και 3) τη βαθμολόγηση. Ακολουθήσαμε την παρακάτω διαδικασία: διασκορπίζαμε κέρματα (είκοσι τάληρα) πάνω στο τραπέζι, μπροστά στο παιδί, έπειτα κλείναμε τα μάτια του με ένα πανί, για να μην τα βλέπει, και στη συνέχεια του ζητούσαμε να μαζέψει όσα μπορούσε περισσότερα. Για να επιτύχει αυτό, θα πρέπει το παιδί να θέσει σε εφαρμογή μια πρωτότυπη διερευνητική δραστηριότητα, και με δική του πρωτοβουλία να κάνει αυτό που του ζητούν. Η πρωτότυπη διερευνητική ενεργοποίηση εξαρτάται από την ώριμη και ομαλή λειτουργικότητα της πλαγιοπίσθιας πλευράς των προμετωπιαίων λοβών και από την προκινητική περιοχή, - για τα δεξιόχειρα παιδιά του αριστερού μετωπιαίου λοβού, για τα αριστερόχειρα του δεξιού (Fuster, 1994. Hecaen, 1984. Lezak et al, 1994. Luria, 1973. Stuss, 1987). Κάθε κέρμα βαθμολογείται με μισή (0.5) μονάδα, ενώ το άριστα ήταν 10 βαθμοί.

Στο σημείο αυτό εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι πριν καταλήξουμε στην εφαρμογή αυτής της τεχνικής αλλά και της επόμενης, κάναμε αρκετές εφαρμογές σε παιδιά για να δούμε όλους τους παράγοντες που θα μπορούσαν να επηρεάσουν την κλινική αξιοπιστία των τεχνικών. Μετά από αυτές τις διαπιστώσεις, καταλήξαμε στο πώς θα πρέπει να δοθούν αυτές οι κλινικές τεχνικές.

Έτσι, για τη μελέτη της αυτορρύθμισης και του αυτοελέγχου της κινητικής πρωτοβουλίας, ενεργήσαμε ως ακολούθως. Δίνονται οι οδηγίες:

1α. Όταν χτυπήσω το μολύβι στο τραπέζι, θα πιάσεις την μπαλίτσα που είναι μπροστά σου και μετά θα την ξαναβάλεις στη θέση της. Όταν χτυπήσω παλαμάκια, δε θα κάνεις τίποτα. Το παιδί θα πρέπει να επαναλάβει τις οδηγίες για να τις κατανοήσει και να δείξει ότι κατάλαβε τι του ζητούμε να κάνει. Του δίνουμε και παράδειγμα. Το παράδειγμα δινόταν σε όλες τις δοκιμές.

1β. Το αντίθετο από ό,τι προηγουμένως: Στα παλαμάκια πιάνει τη μπαλίτσα και στο χτύπημα του μολυβιού δεν κάνει τίποτα. Δείχνει ότι το κατάλαβε. Για κάθε φάση κάναμε πέντε (5) δοκιμές, σύνολο, δηλαδή, δέκα (10) δοκιμών.

2α. Όταν πω τη λέξη «μέρα», θα σηκώσεις πάνω το λευκό χάρτινο κύκλο που είναι μπροστά σου και θα τον ξαναβάλεις στη θέση του. Όταν πω τη λέξη «νύχτα», θα σηκώσεις πάνω το μαύρο χάρτινο κύκλο που είναι μπροστά σου και θα τον ξαναβάλεις στη θέση του. Πρέπει να βεβαιωθούμε μετά από το παράδειγμα που του δίνουμε, ότι το παιδί έχει κατανοήσει τι του ζητούμε και μετά ξεκινάμε την εκτέλεση της δοκιμασίας, λέγοντας «μέρα» και περιμένοντας την ολοκληρωμένη κίνηση του παιδιού, μετά «νύχτα», κ.λπ.

2β. Το αντίθετο από ό,τι προηγουμένως: Στη λέξη «μέρα» σηκώνει το μαύρο χάρτινο κύκλο και στη λέξη «νύχτα» το λευκό χάρτινο κύκλο. Και εδώ κάναμε πέντε (5) δοκιμές για κάθε φάση του πειράματος, δηλαδή συνολικά δέκα (10) δοκιμές.

Το γενικό σύνολο των δοκιμών ήταν είκοσι (20). Αυτό που αξιολογήσαμε με αυτές τις δοκιμασίες είναι αν τα παιδιά κάνουν Σ.Α. Όταν, π.χ., στα παλαμάκια της 1.α. φάσης πιάνουν την μπαλίτσα, ή όταν στη 2.β. φάση στη λέξη «νύχτα» σηκώνουν το μαύρο χάρτινο κύκλο, τότε έχουμε Σ.Α. Όσο πιο αυξημένες είναι οι Σ.Α., τόσο πιο σοβαρές είναι οι προμετωπιαίες δυσλειτουργίες (Fuster, 1994. Hecaen, 1984. Hecaen & Albert, 1978. Luria, 1965, 1967, 1973). Με αυτές τις δοκιμασίες αξιολογούμε τις προμετωπιαίες περιοχές (κοιλόμεσες και πλαγιοπίσθιες), καθώς και τα προκινητικά πεδία (Lezak et al., 1994. Petrides, 1994). Μπορούμε, μάλιστα, να διακρίνουμε τις ελαφρές και τις σοβαρές εγκεφαλικές δυσλειτουργίες (Hecaen & Albert, 1978. Luria, 1973). Ο μέγιστος αριθμός των Σ.Α. δε θα μπορούσε να είναι πάνω από 12 για κάθε παιδί, δηλαδή 3 σε κάθε φάση. Αυτό συνάγεται από το γεγονός ότι σε κάθε φάση έχουμε 2 σωστές απαντήσεις. Μετά από το παράδειγμα και από το ότι το παιδί μας δείχνει ότι κατάλαβε τι του ζητούμε, κι αν ακόμη ξεκινήσει λάθος, του δείχνουμε το σωστό τρόπο της κάθε φάσης οπότε σε κάθε φάση έχουμε τουλάχιστο 2 σωστές απαντήσεις και 3 Σ.Α. ή, στην καλύτερη περίπτωση, 5 σωστές απαντήσεις και μηδέν (0) Σ.Α.

Αποτελέσματα

Κινητική πρωτοβουλία (Πρώτη δοκιμασία)

Οι επιδόσεις των παιδιών στη δοκιμασία κινητικής πρωτοβουλίας (βλ. Πίνακα 1) αξιολογήθηκαν με μια 2x2x2 (ΗλικίαΧΦύλοΧΠροτίμηση χεριού) ανάλυση διακύμανσης. Η ανάλυση έδειξε στατιστικώς σημαντικές επιδράσεις για την ηλικία: $[F(1,72)=68.29, p=.000]$, το φύλο: $[F(1,72)=19.62, p=.000]$, και την προτίμηση χεριού: $[F(1,72)=20.81, p=.000]$. Υπήρχαν, επίσης, στατιστικώς σημαντικές αλληλεπιδράσεις ΗλικίαςΧΠροτίμηση χεριού: $[F(1,72)=20.81, p=.000]$, και ΦύλουΧΠροτίμηση χεριού: $[F(1,72)=10.49, p=.000]$, που υποδεικνύουν ότι οι επιδράσεις της ηλικίας και του φύλου στην επίδοση των παιδιών διαφέρουν ανάλογα με την προτίμηση του χεριού.

Για τη μελέτη των παραπάνω αλληλεπιδράσεων κατασκευάσαμε τους πίνακες που δίνουν τη μεταβολή των μέσων όρων ανάλογα με τους

αλληλεπιδρώντες παράγοντες και εφαρμόσαμε ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης, για να υπολογίσουμε την απλή κύρια επίδραση του κάθε παράγοντα. Η μεταβολή των μέσων όρων στην αλληλεπίδραση Φύλο Χ Προτίμηση χεριού παρουσιάζεται στον Πίνακα 2.

Η απλή κύρια επίδραση του παράγοντα προτίμηση χεριού ήταν στατιστικώς σημαντική στα αγόρια $[F(1,72)=30.43, p=.001]$. Αντίθετα, στα κορίτσια δεν ήταν στατιστικώς σημαντική $[F(1,72)=0.87, p>.05]$. Συνεπώς, τα δεξιόχειρα αγόρια έχουν στατιστικώς υψηλότερο μέσο όρο από τα αριστερόχειρα αγόρια, ενώ κάτι αντίστοιχο δε συμβαίνει με τα κορίτσια.

Για την επίσης σημαντική αλληλεπίδραση ΗλικίαςΧΠροτίμηση χεριού η μεταβολή των μέσων όρων φαίνεται στον Πίνακα 3.

Η απλή κύρια επίδραση του παράγοντα προτίμηση χεριού ήταν σημαντική για τη μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα $[F(1,72)=41.6, p=.000]$, ενώ αντίθετα δεν ήταν στατιστικώς σημαντική για τα παιδιά ηλικίας 2-3 ετών $[F(1,72)=0, p>.05]$. Άρα,

Πίνακας 1
Επιδόσεις στη δοκιμασία κινητικής πρωτοβουλίας
ανά ηλικία, φύλο και προτίμηση χεριού

Ηλικία	Δεξιόχειρα αγόρια		Δεξιόχειρα κορίτσια		Αριστερόχειρα αγόρια		Αριστερόχειρα κορίτσια	
	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.
2-3 ετών	4.40	2.37	5.20	2.53	3.20	1.75	6.40	1.71
3-4.6 ετών	9.60	0.70	9.70	0.67	4.90	1.52	7.50	1.27
Συνολικά	7.00	3.16	7.45	2.93	4.05	1.82	6.95	1.57

Πίνακας 2
Μέσοι όροι επιδόσεων ανά φύλο και προτίμηση χεριού

Φύλο	Προτίμηση χεριού	
	Δεξιόχειρα	Αριστερόχειρα
Αγόρια	7.00	4.05
Κορίτσια	7.45	6.95

τα δεξιόχειρα παιδιά ηλικίας 3 ως 4.6 ετών έχουν στατιστικώς υψηλότερο μέσο όρο από τα ίδιας ηλικίας αριστερόχειρα, ενώ δε συμβαίνει το ίδιο με τα παιδιά ηλικίας 2 ως 3 ετών.

Στερεότυπες αντιδράσεις (Δεύτερη δοκιμασία)

Οι επιδόσεις των παιδιών στη δεύτερη δοκιμασία (βλ. Πίνακα 4) αξιολογήθηκαν με τρόπο όμοιο με αυτόν που εφαρμόστηκε και στην πρώτη δοκιμασία. Εφαρμόζοντας μια 2 (Ηλικία) Χ 2 (Φύλο) Χ 2 (Προτίμηση χεριού) ανάλυση διακύμανσης διαπιστώσαμε στατιστικώς σημαντικές επιδράσεις της ηλικίας: [$F(1,72)=304.11, p=.000$], του φύλου: [$F(1,72)=6.62, p=.012$] και της προτίμησης χεριού: [$F(1,72)=24.74, p=.000$], ενώ εμφανίστηκε και μια σημαντική αλληλεπίδραση ΗλικίαΧΠροτίμηση χεριού, που υποδηλώνει ότι η επίδραση της προτίμησης χεριού διαφέρει στις δύο ηλικιακές μας ομάδες.

Για τη μελέτη αυτής της αλληλεπίδρασης

κατασκευάσαμε κι εδώ τον Πίνακα 5 μεταβολής των μέσων όρων.

Η ανάλυση διακύμανσης μιας κατεύθυνσης έδειξε ότι η απλή κύρια επίδραση του παράγοντα προτίμηση χεριού ήταν στατιστικώς σημαντική [$F(1,72)=33.89, p=.0001$] στα παιδιά ηλικίας 3 ως 4.6 ετών, που σημαίνει ότι τα αριστερόχειρα παιδιά αυτής της ηλικίας έχουν σημαντικά υψηλότερο μέσο όρο από τα δεξιόχειρα, ενώ δεν ήταν στατιστικώς σημαντική για τα παιδιά ηλικίας 2 ως 3 ετών [$F(1,72)=1.47, p>.05$].

Συζήτηση

Είναι γνωστό (Hecaen, 1984. Hecaen & Albert, 1978. Lezak et al., 1994. Luria, 1973) ότι τα άτομα με προμετωπιαίες δυσλειτουργίες σε δοκιμασίες ευαίσθητες στην προμετωπιαία παθολογία, κάνουν πολλές στερεότυπες αντιδράσεις.

Τα δικά μας δεδομένα, όσον αφορά την κινη-

Πίνακας 3
Μέσοι όροι επιδόσεων ως συνάρτηση της ηλικίας και προτίμησης χεριού

Ηλικία	Προτίμηση χεριού	
	Δεξιόχειρα	Αριστερόχειρα
2-3 ετών	4.80	4.80
3-4.6 ετών	9.65	6.20

Πίνακας 4
Επιδόσεις στη δοκιμασία αυτορρύθμισης και αυτοελέγχου κινητικής πρωτοβουλίας ανά ηλικία, φύλο και προτίμηση χεριού

Ηλικία	Δεξιόχειρα αγόρια		Δεξιόχειρα κορίτσια		Αριστερόχειρα αγόρια		Αριστερόχειρα κορίτσια	
	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.
2-3 ετών	10.90	1.29	10.20	1.75	11.40	0.70	11.20	0.79
3-4.6 ετών	1.70	2.16	1.30	2.26	6.70	3.06	3.50	2.37
Συνολικά	6.30	5.03	5.75	4.47	9.05	3.24	7.35	4.31

Πίνακας 5
Μέσοι όροι Σ.Α. ως συνάρτηση της ηλικίας και προτίμησης χεριού

Ηλικία	Προτίμηση χεριού	
	Δεξιόχειρα	Αριστερόχειρα
2-3 ετών	10.55	11.30
3-4.6 ετών	1.50	5.10

τική πρωτοβουλία, έδειξαν μια λειτουργική ανωριμότητα για τις ηλικίες 2-3 ετών, ιδιαίτερα για τα αγόρια που έχουν μέσο όρο κάτω από το πέντε (δεξιόχειρα αγόρια=4.40 και αριστερόχειρα αγόρια=3.20). Τα κορίτσια βρίσκονται γύρω στο μέσο όρο, όπως δείχνει ο Πίνακας 1. Τα πράγματα, όμως, ξεκαθαρίζουν από την ηλικία των 3 ετών και άνω. Τα δεξιόχειρα παιδιά φτάνουν με τις επιδόσεις τους το άριστα (9.60 και 9.70, αγόρια και κορίτσια, αντίστοιχα). Αυτό σημαίνει ότι τα δεξιόχειρα παιδιά εμφανίζουν μια αλματώδη ανάπτυξη της νευροωρίμανσής τους από την ηλικία των 3 ετών και άνω. Αντίθετα, οι βαθμοί νευροωρίμανσης στα αριστερόχειρα είναι πιο αργοί, και ιδιαίτερα στα αγόρια.

Αξίζει, μάλιστα, να τονιστεί το γεγονός της σχέσης μεταξύ των επιδόσεων της πρώτης δοκιμασίας και αυτών της δεύτερης. Όσο πιο υψηλές είναι οι επιδόσεις στην πρώτη δοκιμασία, τόσο πιο χαμηλές, δηλαδή καλύτερες-λιγότερες Σ.Α.- είναι στη δεύτερη. Αυτή η διαπίστωση φαίνεται καλύτερα στην ηλικία των 3-4.6 ετών και αποτελεί σημαντική ένδειξη της λειτουργικής ανάπτυξης, οργάνωσης και ετοιμότητας των προμετωπιαίων λοβών.

Σύμφωνα με αυτές τις διαπιστώσεις, τίθεται το ερώτημα αν ο Luria είχε δίκιο με το να υποστηρίζει ότι η λειτουργική οργάνωση των προμετωπιαίων λοβών ολοκληρώνεται μεταξύ των 4 και 7 ετών. Τα δικά μας δεδομένα δεν υποστηρίζουν κάτι τέτοιο. Μόνο τα παιδιά κάτω των 3 ετών έκαναν πολλές Σ.Α. και με τον παράγοντα προτίμησης χεριού να είναι χωρίς στατιστική σημαντικότητα. Από την ηλικία των 3 ετών και άνω έχουμε κάποιες σημαντικές διαφοροποιήσεις στις Σ.Α. των παιδιών. Τα αριστερόχειρα αγόρια

έκαναν τις περισσότερες Σ.Α. και τα δεξιόχειρα κορίτσια τις λιγότερες.

Αυτό σημαίνει ότι οι προμετωπιαίοι λοβοί είναι λειτουργικά ώριμοι και δραστήριοι όσον αφορά την αυτορρύθμιση και τον αυτοέλεγχο της κινητικής πρωτοβουλίας, από την ηλικία των 3 ετών και άνω, όπως ήδη διαπιστώσαμε κι επιβεβαιώσαμε και με την πρώτη δοκιμασία της κινητικής πρωτοβουλίας και διερεύνησης.

Τελειώνοντας, θα θέλαμε να τονίσουμε ότι αυτό που συνάγεται από τα δικά μας δεδομένα είναι ότι οι προμετωπιαίοι λοβοί και τα προκινητικά πεδία εμφανίζουν μια λειτουργική ωρίμανση και ολοκλήρωση νωρίτερα από τις ηλικίες που υποστήριζε ο Luria. Γνωρίζουμε ότι αυτά τα δεδομένα αποτελούν το ξεκίνημα ειδικής προσέγγισης της λειτουργικής οργάνωσης και ολοκλήρωσης των προμετωπιαίων λοβών, και ελπίζουμε ότι θα αποτελέσουν ερέθισμα για περαιτέρω διεπιστημονική διερεύνηση.

Βιβλιογραφία

- Bishop, D. V. M., Ross, V. A., Daniells, M. S., & Bright, P. (1996). The measurement of hand preference: A validation study comparing three groups of right-handers. *British Journal of Psychology*, 87, 269-285.
- Chapman, L. J., & Chapman, J. P. (1987). The measurement of handedness. *Brain and Cognition*, 6, 175-183.
- Coren, S. (1993). Measurement of handedness via self-report : The relationship between brief and extended inventories. *Perceptual and Motor Skills*, 76, 1035-1042.

- Fuster, J. (1994). *La physiologie frontale et le cycle perception-action*. Paris: P.U.F.
- Gillet, P., Billard, C., & Santini, J. J. (1994). Neuropsychologie du lobe préfrontal chez l'enfant. *Revue de Neuropsychologie*, 4(3), 371-382.
- Hecaen, H. (1984). *Les gauchers*. Paris: P.U.F.
- Hecaen, H., & Albert, M. (1978). *Human neuropsychology*. New York: Wiley.
- Heilman, K., & Watson, T. (1991). Intentional motor disorders. In H. S. Levin, H. M. Eisenberg, & H. L. Benton (Eds.), *Frontal lobe function and dysfunction*. New York: Oxford University Press.
- Καραπέτσας, Α. (1995). Διαμόρφωση μιας κλινικής νευροψυχολογικής τεχνικής για την εξέταση των εκτελεστικών λειτουργιών και βελτίωση της τεχνικής των Heilman & Watson (1991). Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Εργαστήριο Ψυχολογίας, Μονάδα Νευροψυχολογίας του Παιδιού, Βόλος.
- Lezak, M. (1983). *Neuropsychological assessment*. Oxford: Oxford University Press.
- Lezak, M., Le Gall, D., & Aubin, G. (1994). Evaluation des fonctions exécutives lors des atteintes des lobes frontaux. *Revue de Neuropsychologie*, 4,3, 327-343.
- Luria, A. (1959). The directive function of speech in the development and dissolution. *Word*, 15, 341-352.
- Luria, A. (1965). Two kinds of motor perseveration in massive injury of the frontal lobes. *Brain*, 88, 1-10.
- Luria, A. (1967). *Les fonctions corticales supérieures de l'homme*. Paris: P.U.F.
- Luria, A. (1973). *The working brain*. New York: Basic Books.
- Oldfield, R. C. (1971). The assessment and analysis of handedness: The Edinburgh inventory. *Neuropsychologia*, 9, 97-114.
- Petrides, M. (1994). Functional specialisation within the dorsolateral frontal cortex. *Revue de Neuropsychologie*, 4(3), 305-327.
- Raczkowski, D., Kalat, J. W., & Nebes, R. (1974). Reliability and validity of some handedness questionnaire items. *Neuropsychologia*, 12, 43-47.
- Stuss, D. T. (1987). Contribution of frontal lobe injury to cognitive impairment after closed head injury: Methods of assessment and recent findings. In H. S. Levin, J. Grafman, & H. M. Eisenberg (Eds.), *Neurobehavioral recovery from head injury* (pp. 116-177). New York: Oxford University Press.

The role of the prefrontal lobes in the organisation of the initiative and perseverations in children

ARGYRIOS KARAPETSAS
University of Thessaly, Greece

ABSTRACT

The aim of the present study was to investigate self-regulation and control of motor initiative in children. We tested 80 boys and girls, right- and left-handed, aged 2-4.6 years. They were divided into two age groups, 2-3 years old and 3-4.6 years old. In each age group there were subgroups with regard to sex and hand preference. We investigated the activation of the prefrontal lobes by using two techniques of clinical neuropsychological evaluation which tested initiative and perseverations and the functional role of the prefrontal lobes. The data of the present study supported the idea that the prefrontal lobes as well as the premotor areas are functionally mature earlier (from the age of 3) than the age claimed by Luria. This functional maturity concerns more right-handed subjects. Left-handed boys showed a slower neuromaturity.

Key-words: Children, lateralisation, prefrontal lobes.

Address: Argyrios Karapetsas, School of Human Sciences, Laboratory of Psychology, Child Neuropsychology Unit, University of Thessaly, Argonafton and Filellinon - 38221- Volos, Greece. Tel.: *30-421-24005 & 36735. Fax: *30-421-34826

Η σχέση του ζευγαριού: Τάσεις και εξελίξεις στην Ελλάδα στη δεκαετία του 1990

ΧΑΡΙΣ ΚΑΤΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ANNA ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΟΥ

ΕΛΠΙΝΙΚΗ ΓΡΗΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΛΕΝΗ ΛΑΚΚΑ

Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων, Αθήνα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της ποιοτικής αυτής έρευνας ήταν να καταγράψει τις τάσεις που παρατηρούνται και τις εξελίξεις που υποθέταμε πως είχαν σημειωθεί στο πώς αντιλαμβάνονται οι νέοι στην Ελλάδα τη σχέση του ζευγαριού και την ταυτότητα του άνδρα και της γυναίκας σε σύγκριση με όσα είχαμε διαπιστώσει σε προηγούμενη έρευνά μας, τη δεκαετία του 1980. Επιλέξαμε 33 ζευγάρια, τα οποία ικανοποιούσαν ορισμένα προκαθορισμένα κριτήρια συνδεδεμένα με χαμηλό βαθμό παραδοσιακότητας. Εκτός από μια κοινή συνέντευξη με ανοιχτές ερωτήσεις, χρησιμοποιήσαμε και προβλητικές τεχνικές για τη συλλογή και σύγκριση των δεδομένων μας. Το σκεπτικό της έρευνας και η συζήτηση των αποτελεσμάτων αναπτύχθηκε με βάση το Μοντέλο των Τριών Οικοθεωριών, το οποίο παρέχει ένα εννοιολογικό πλαίσιο για την καταγραφή και την κατανόηση των αντιλήψεων που έχει μια συγκεκριμένη οντότητα για την οικογένεια. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχουν πράγματι εξελίξεις στον τρόπο που οι νέοι βλέπουν το ρόλο και την ταυτότητα του άνδρα και της γυναίκας, το σκοπό του γάμου, και τη δυνατότητα εξεύρεσης νέων, λειτουργικότερων τρόπων επικοινωνίας μεταξύ τους.

Λέξεις κλειδιά: Μοντέλο Τριών Οικοθεωριών, σχέση του ζευγαριού, ταυτότητα άνδρα-γυναίκας.

Εδώ και τρεις δεκαετίες, Έλληνες συστηματικοί ερευνητές μελετούν διαπολιτισμικά, κοινωνικο-ψυχολογικά, οικογενειακά και κλινικά θέματα, παρακολουθώντας και καταγράφοντας τις αλλαγές που συντελούνται στον ελλαδικό χώρο (π.χ., Dragonas, 1983. Katakis, 1976. Κατάκη, 1984. Pirounaki, 1994. Polemi-Todoulou, 1981. Spinellis, Vassiliou, & Vassiliou, 1970. Triandis, Vassiliou, & Nassiakou, 1968. Vassiliou & Vassiliou, 1970). Όλες οι εργασίες αυτές φαίνεται να περιστρέφονται γύρω από τέσσερις βασικούς άξονες, που αποτελούν και βασικές συστη-

μικές έννοιες: ι) τη μελέτη της διεργασίας και των εξελικτικών τάσεων (κοινωνικών, πολιτισμικών) που αφορούν άτομα, ζευγάρια, οικογένειες ή ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. (Το γρήγορο πέρασμα από τον παραδοσιακό τρόπο ζωής σε εκείνον μεταμοντέρνας εποχής παρείχε τη δυνατότητα της άμεσης, in vivo παρατήρησης όλου του φάσματος αυτών των εξελίξεων στην ελληνική κοινωνία), ιι) τη *διεύρυνση του πλαισίου αναφοράς* ή «οπτικού πεδίου», η οποία επιτρέπει την παρατήρηση των δυναμικών αλληλεπιδράσεων και αλληλεξαρτήσεων ανάμεσα στα στοιχεία

μιας κατάστασης στο σύνολό της, iii) τη μετατόπιση του κέντρου βάρους από τις γραμμικές σχέσεις στην *κυκλικότητα*, μετατόπιση που γίνεται δυνατή λόγω της διεύρυνσης του πλαισίου αναφοράς και του εστιασμού στις διεργασίες, iv) την *παραδοχή* ότι η πραγματικότητα δεν «ανακαλύπτεται» αλλά κατασκευάζεται από τον παρατηρητή, όπως διατυπώθηκε από τα ρεύματα του κονστρουκτιβισμού (βλ. Maturana & Varela, 1980) και αργότερα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού (βλ. Bruner, 1990. Gergen, 1985, 1994). Η παραδοχή αυτή ενσωματώθηκε από τη συστημική σκέψη και συσχετίστηκε με την ιδέα της αυτορρυθμιστικής, αυτοκατευθυντικής ιδιότητας των ανοικτών συστημάτων και της αυτοαναφορικής τους οργάνωσης (βλ. von Forster, 1984. von Glaserfeld, 1984. Goolishian, 1988. Prigogine, 1976). Με βάση την παραπάνω παραδοχή, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν ερωτήματα που αφορούν το πώς κατασκευάζονται, συγκατασκευάζονται και ανακατασκευάζονται οι αντιλήψεις και οι πεποιθήσεις που καθορίζουν τις ενέργειες ατόμων, οικογενειών και ευρύτερων κοινωνικών ομάδων.

Το Μοντέλο των Τριών Οικοθεωριών

Το Μοντέλο των Τριών Οικοθεωριών, που θα παρουσιάσουμε συνοπτικά παρακάτω, αναπτύχθηκε μέσα σε περίοδο είκοσι ετών και βασίστηκε σε ερευνητικά δεδομένα και κλινική εμπειρία. Προτείνει ένα σχέδιο γνωστικού πλαισίου αναφοράς ως χάρτη για την ερμηνεία της ορατής ενδοοικογενειακής συναλλαγής και επικοινωνίας (Κατάκη, 1984, 1990, 1994).

Οικοθεωρία ονομάζεται το σύνολο των πεποιθήσεων και αντιλήψεων (Γνωστικό Σύστημα Αυτοαναφοράς, ΓΣΑ) που έχει κατασκευάσει ένα άτομο και συγκατασκευάσει μια οικογένεια ή μια πολιτισμική ομάδα για την οικογενειακή ζωή και τις οικογενειακές σχέσεις. Να σημειωθεί εδώ ότι η έννοια της οικοθεωρίας παρακάμπει το δίλημμα αν οι κατασκευές της πραγματικότητας είναι προσωπικές (κονστρουκτιβισμός) ή κοινωνικές (κονστρουξιονισμός) (Katakis, 1990). Κι αυτό γιατί με δεδομένο ότι η οικοθεωρία ενός

συγκεκριμένου συστήματος είναι μέρος της οικοθεωρίας του υπερσυστήματός του, η οικοθεωρία ενός μέλους μιας οικογένειας μπορεί να θεωρηθεί ως η εξατομικευμένη έκφραση της κοινής οικοθεωρίας που έχουν συγκατασκευάσει τα μέλη της οικογένειας. Με το ίδιο σκεπτικό, η οικοθεωρία μιας οικογένειας ως μέλους μιας συγκεκριμένης πολιτισμικής ενότητας μπορεί να θεωρηθεί ως η επιμέρους έκφραση της κοινής οικοθεωρίας που έχουν συγκατασκευάσει τα μέλη της ενότητας αυτής ως σύνολο.

Οι τρεις προτεινόμενες οικοθεωρίες σχετίζονται, σύμφωνα με το μοντέλο, με τις τρεις διαδοχικές μορφές οικογενειακής ζωής: παραδοσιακή, βιομηχανική-πυρηνική, επικοινωνιακή-συναλλακτική, οι οποίες αντιστοιχούν στις διαδοχικές φάσεις εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών: παραδοσιακή, βιομηχανική, μετανεωτερική. (Ο όρος μετανεωτερική -δόκιμος πλέον- χρησιμοποιείται αντί του ξενικού όρου μεταμοντέρνα). Οι τρεις αυτές οικοθεωρίες αντιπροσωπεύουν επομένως διαφορετικούς **βαθμούς παραδοσιακότητας** και όχι κάποια κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση. Παρόμοια είναι η θεώρηση της Cancian (1987), η οποία κατηγοριοποίησε τη σχέση των ζευγαριών με βάση τις διαδοχικές αυτές φάσεις κοινωνικής εξέλιξης και τον αντίστοιχο βαθμό παραδοσιακότητας, ως: «συντροφική», «ανεξάρτητη», «αλληλοεξαρτώμενη».

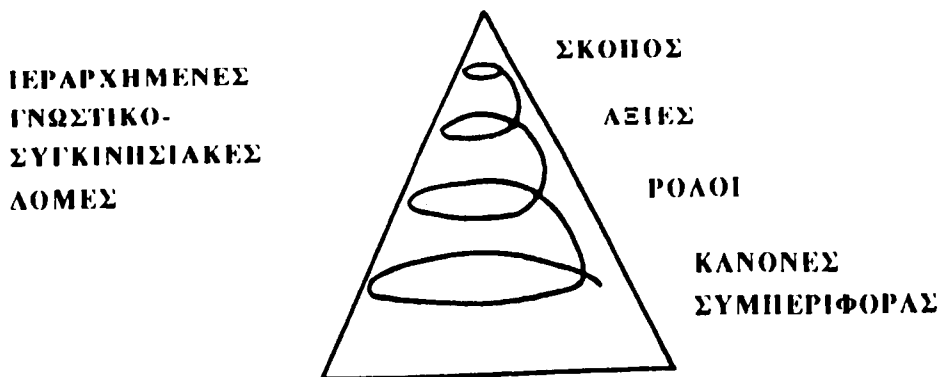
Σύμφωνα με το μοντέλο, κάθε οικοθεωρία (ΓΣΑ για την οικογένεια) αποτελεί μια ιεραρχία από γνωστικοσυγκινησιακές δομές (βλ. Katakis, 1990), που σε ανώτερο επίπεδο αφορούν σε σκοπούς (γιατί φτιάχνουμε οικογένεια), κατόπιν σε αξίες (τι μας ενώνει), σε ρόλους (ποια η θέση, τα καθήκοντα του καθένα), και σε κατώτερο επίπεδο αφορούν σε κανόνες συμπεριφοράς (πώς συμπεριφερόμαστε) (Σχήμα 1). Οι γνωστικοσυγκινησιακές αυτές δομές αντιπροσωπεύουν τους κώδικες και τους κανόνες που καθορίζουν τον τρόπο που τα μέλη της οικογένειας συναλλάσσονται τόσο μεταξύ τους όσο και με το ευρύτερο κοινωνικό τους πλαίσιο. Οι κανόνες και οι κώδικες αυτοί δε μένουν σταθεροί και αναλλοίωτοι, αλλά συνεχώς αλλάζουν μέσα από τις διεργασίες που εκτυλίσσονται τόσο ανάμεσα στα μέλη, όσο και ανάμεσα στην οικογένεια και στο ευ-

ρύτερο κοινωνικό πλαίσιο όπου ανήκει.

Η *ιεραρχική διάταξη* των επιμέρους δομών μας δίνει τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε: α) ολόκληρο το φάσμα των αλλαγών που συντελούνται σε ένα άτομο, σε μια οικογένεια ή σε μια ευρύτερη ομάδα, β) την πορεία και τα στάδια που ακολουθούν οι αναθεωρήσεις των γνωστικοσυγκινησιακών δομών που συνιστούν την οικοθεωρία. Η παρατήρηση αυτή μας δίνει τη δυνατότητα να εκτιμήσουμε τη σημασία που έχουν οι επιμέρους αλλαγές του Γνωστικού Συστήματος Αυτοαναφοράς για τη συγκεκριμένη οντότητα που μελετάμε. Σύμφωνα με το μοντέλο και λόγω της ιεραρχικής διάταξης των δομών οι εξελικτικές διεργασίες ακολουθούν ανοδική και αλυσιδωτή πορεία, προχωρούν δηλαδή από τη βάση (κανόνες συμπεριφοράς) προς την κορυφή (σκοπό), δηλαδή προς όλο και πιο περιεκτικά γνωστικοσυγκινησιακά πλαίσια. Οι αξίες, αν μιλούμε για οικοθεωρία, ή η ταυτότητα, αν αναφερόμαστε στο ΓΣΑ του ατόμου για τον εαυτό του, και ο σκοπός είναι γνωστικοσυγκινησιακές δομές κεντρικής σημασίας για την κατανόηση των επιλογών, των ενεργειών και των αλληλεπιδράσεων μιας συγκεκριμένης οντότητας. Η κρισιμότητα των αλλαγών που παρατηρούνται κρίνεται με βάση το επίπεδο στο οποίο βρίσκεται η γνωστικοσυγκινησιακή δομή η οποία αναθεωρείται.

Με άλλα λόγια, ανακατασκευές που αφορούν τις αξίες και το σκοπό δημιουργίας οικογένειας θεωρούνται, λόγω ακριβώς της ιεραρχικής διάταξης των δομών, πιο κρίσιμες από τις αλλαγές στους ρόλους και στους τρόπους συμπεριφοράς. Ασάφεια, σύγχυση και σύγκρουση σχετικά με τις γνωστικοσυγκινησιακές δομές ανωτέρου επιπέδου είναι περισσότερο ζημιόγones για τη λειτουργικότητα μιας οντότητας (Katakis, 1988).

Οι αναθεωρήσεις στην οικογένεια, που παρατηρούνται σε περιόδους έντονων κοινωνικών αλλαγών, ξεκινούν από τις γνωστικοσυγκινησιακές δομές που βρίσκονται στη βάση της ιεραρχικής διάταξης. Οι αλλαγές αυτές ωθούν προς επανακαθορισμό αντιλήψεων και εννοιών του υψηλότερου επιπέδου δομών έως ότου κλονισθούν και αντιλήψεις σχετικά με ιδιότητες που αφορούν το σκοπό του συστήματος (βλ. Markley, 1976). Όπως επανειλημμένως έδειξαν οι έρευνές μας οι σχετικές με τα θέματα αυτά, στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια και οι τρεις οικοθεωρίες εξακολουθούν να συνυπάρχουν και να αλληλοσυγκρούονται (Κατάκη, 1984). Η εικόνα της βαθιάς κρίσης της οικογένειας αντανακλά τη βαθμιαία εγκατάλειψη δυσλειτουργικών στοιχείων προηγούμενων οικοθεωριών, η οποία έχει σταδιακά οδηγήσει στο κρίσιμο σημείο της αναθεώρησης του σκοπού ύπαρξής της.

Σχήμα 1

Το Γνωστικό Σύστημα Αυτοαναφοράς

Στην παραδοσιακή οικογένεια, η βιολογική και οικονομική επιβίωση αποτελούσε το μοναδικό, κοινά παραδεκτό από όλα τα μέλη της ευρείας οικογένειας σκοπό ύπαρξής της. Οι επιμέρους προσωπικοί ή κοινοί στόχοι καθορίζονταν με βάση το σκοπό αυτόν. Να σημειωθεί εδώ ότι ο «σκοπός» (που πάω και γιατί) είναι αφηρημένος κώδικας και συνδέεται με τη αυτοκατευθυντική ιδιότητα του συστήματος, ενώ ο στόχος έχει σχέση με το πώς το σύστημα ενεργεί, και συνδέεται με την ορατή συμπεριφορά (τι κάνω) (Katakis & Katakis, 1982. Miller, 1978). Στην πυρηνική οικογένεια η βιολογική και οικονομική επιβίωση παρέμεινε μοναδικός σκοπός. Ο σκοπός όμως αυτός πήρε χαρακτήρα παιδοκεντρικό, έτσι που οι επιμέρους στόχοι σχετιζόνταν με τα μελλοντικά επιτεύγματα του παιδιού (βλ. Κατάκη, 1984. Vassiliou & Vassiliou, 1970).

Σύμφωνα με το μοντέλο των Τριών Οικοθεωριών, υπό διαμόρφωση βρίσκεται η επικοινωνιακή-συναλλακτική μορφή της μετανεωτερικής οικογένειας. Ο σκοπός ύπαρξης της οικογένειας αυτής παρουσιάζει ριζική διαφοροποίηση, αφού δεν είναι πια η βιολογική και οικονομική, αλλά η ψυχοκοινωνική επιβίωση των μελών της. Ο ρόλος της οικογένειας, όπως διαμορφώνεται, είναι να συντελεί στη δημιουργία και διατήρηση της εσωτερικής συγκρότησης των μελών της, ώστε να μπορούν να χειρίζονται την πολυπλοκότητα της σύγχρονης ζωής και να συμβάλλουν στη λειτουργικότητα των κοινωνικών ομάδων στις οποίες θα εντάσσονται.

Έρευνές μας της δεκαετίας του 1980, και κυρίως εκείνη που αφορούσε τη σχέση των νέων ζευγαριών, έδειχναν πράγματι ότι η οικογένεια της μετανεωτερικής εποχής έχει ασαφείς ακόμα αντιλήψεις ως προς το σκοπό της (Κατάκη, Γρίβα, Κωνσταντάκη, Πλατάκη, & Μωράκη, 1982. Katakis, 1980. Katakis, Gregoropoulou, Lakka, & Moustakaria, 1994). Τα νέα, λιγότερο παραδοσιακά ζευγάρια θεωρούσαν ότι σκοπός του γάμου είναι η δημιουργία μιας ικανοποιητικής σχέσης. Η θέση αυτή παρουσίαζε αρκετή αοριστία. Οι νέοι άνθρωποι δεν φαίνονταν να έχουν μέσα τους απαντήσεις σε ουσιαστικά ερωτήματα: «Είναι η δημιουργία ικανοποιητικής σχέσης αυτοσκοπός ή μέσο επίτευξης ενός σκοπού; Με ποιον

τρόπο μπορεί ο γάμος να εξασφαλίσει έναν τέτοιο σκοπό; Τι προϋποθέσεις και προσπάθειες απαιτούνται από την πλευρά μας ως ατόμων;». Καταλαβαίνει κανείς γιατί τα ζευγάρια περιέγραφαν τη μελλοντική συζυγική ζωή σαν ένα ταξίδι σε παράλληλα, όχι κοινά μονοπάτια (βλ. και Cancian, 1987).

Στην έρευνα για τα ζευγάρια της δεκαετίας του '80, οι νέοι φαίνονταν να έχουν απορρίψει σε γνωστικό επίπεδο το μοντέλο της γονεϊκής οικογένειας, σε συγκινησιακό όμως επίπεδο βαθιά ριζωμένα στοιχεία (π.χ., αξίες) των δύο προηγούμενων οικοθεωριών διατηρούνταν (για τη διατήρηση των αξιών βλ. και Georgas, 1991). Ούτε αυτό προκαλεί έκπληξη εφόσον -σύμφωνα με το μοντέλο- ο σκοπός δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ή να συγκεκριμενοποιηθεί προτού να έχουν διαμορφωθεί νέα ξεκάθαρα δεδομένα στην ιεραρχία των γνωστικοσυγκινησιακών δομών, δηλαδή στους κανόνες συμπεριφοράς, στους ρόλους και τις αξίες τις σχετικές με την οικογενειακή ζωή. Όταν αυτό δεν έχει συμβεί, βιωμένες εμπειρίες του παρελθόντος, που φαίνονται πλέον δυσλειτουργικές, συγχέονται με τις καινούριες. Γι' αυτό και η συνολική εικόνα που έδιναν τα ευρήματα της έρευνας της δεκαετίας του 1980 για τους νέους ήταν η συνύπαρξη σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό παραδοσιακών και λιγότερο παραδοσιακών στοιχείων, συνύπαρξη που οδηγούσε σε ένα κράμα από ασυμβίβαστα μοτίβα σκέψης, συναισθήματος και συμπεριφοράς, καθώς και ασυμβίβαστες προσδοκίες. Η σύγχυση αυτή οδηγούσε σε διαπροσωπικές δυσκολίες και χαοτική επικοινωνία.

Σε ενδοπροσωπικό επίπεδο, οι αντιφάσεις και εσωτερικές συγκρούσεις που διαπιστώθηκαν εστιάζονταν στο επίπεδο του ρόλου των δύο συντρόφων. Η γυναίκα αμφισβητούσε έντονα τον παραδοσιακό της ρόλο, φαινόταν όμως να μην έχει συνθέσει τα στοιχεία της νέας της ταυτότητας (αξίες) και συχνά παρέπαιε ανάμεσα σε υπερβολική παθητικότητα και υπερβολική προκλητικότητα. Η αμφισβήτηση του παραδοσιακού του ρόλου από τον ίδιο τον άνδρα δεν ήταν παρά ελάχιστα εμφανής (βλ. και Perla & Gordon, 1985). Η κοινωνική δραστηριότητα προβαλλόταν ως το κυρίαρχο πεδίο του, ενώ η ουσιαστική του

συμμετοχή και συμβολή στη διαμόρφωση των ενδοοικογενειακών σχέσεων διακρινόταν μετὰ βίας. Ο προβληματισμός σε σχέση με την ταυτότητα των δύο φύλων δεν είχε ακόμα εκδηλωθεί. Παρά την αοριστία τους, οι προσδοκίες των τότε νέων πιστεύουμε ότι αποτελούσαν το σπόρο της αναδυόμενης, υπό διαμόρφωση επικοινωνιακής-συναλλακτικής οικογένειας.

Η παρούσα έρευνα

Το Μοντέλο των Τριών Οικοθεωριών χρησίμευσε ως το κύριο θεωρητικό και ερμηνευτικό μας υπόβαθρο, όταν πρόσφατα θελήσαμε να επαναλάβουμε την έρευνα αυτή με τα ζευγάρια που είχε διεξαχθεί τη δεκαετία του '80 από την ερευνητική ομάδα του Εργαστηρίου Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων (Κατάκη, Γρίβα, Κωνσταντάκη, Πλατάκη, & Μωράκη, 1982. Katakis, 1980. Katakis, Gregoropoulou, Lakka, & Moustakaria, 1994). Η έρευνα ήταν ποιοτική και διερευνούσε τον τρόπο με τον οποίο τα ζευγάρια έβλεπαν τη σχέση με το σύντροφό τους πριν από το γάμο, αλλά και τον τρόπο που έβλεπαν τον εαυτό τους. Με δεδομένη την εξελικτική μας προσέγγιση, ο κύριος λόγος της πρόσφατης επανάληψης της έρευνας αυτής μετά τα μέσα της δεκαετίας του '90, ήταν να καταγράψουμε πιθανές εξελίξεις και τάσεις στα θέματα που αναφέραμε και που αφορούν την ελληνική οικογένεια και κυρίως τη σχέση του σύγχρονου ζευγαριού. Τα αποτελέσματα της νέας αυτής έρευνας θα τα παρουσιάσουμε στη συνέχεια στο βαθμό που έχουν ως τώρα αναλυθεί.

Μέθοδος

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα

Στην έρευνα πήραν μέρος ζευγάρια τα οποία σκόπευαν να παντρευτούν μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Τα «κριτήρια επιλογής» (βλ. McLeod, 1994) των ζευγαριών ήταν τόσο στην προηγούμενη όσο και στην τωρινή έρευνα κοινά, και καθορίστηκαν έτσι ώστε να ικανοποιηθεί το θεωρητικό μας ενδιαφέρον για τις διαφαι-

νόμενες τάσεις και εξελίξεις. Φορείς τέτοιων τάσεων είναι τα ζευγάρια των οποίων οι κανόνες συμπεριφοράς, οι ρόλοι, οι αξίες και οι σκοποί έχουν διαφοροποιηθεί ευκρινώς από τις αντίστοιχες γνωστικοσυγκινησιακές δομές των δύο πρώτων οικοθεωριών, είναι δηλαδή ζευγάρια λιγότερο παραδοσιακά. Το ίδιο το Μοντέλο των Τριών Οικοθεωριών ορίζει πως, εφόσον αναφερόμαστε σε εξελικτικές διεργασίες, ο βαθμός συνύπαρξης παραδοσιακών και σύγχρονων στοιχείων δεν μπορεί παρά να διαφέρει από ζευγάρι σε ζευγάρι. Τα κριτήρια επιλογής στόχευαν επομένως στο να εξασφαλίσουν στο μέτρο του δυνατού τη συμμετοχή ενός αριθμού ζευγαριών που οι στάσεις τους να εκπροσωπούν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τις τάσεις και εξελίξεις (τρίτη οικοθεωρία), («ευέλικτη δειγματοληψία», βλ. Patton, 1990. Stiles, 1993). Πιο συγκεκριμένα, τα κριτήρια αφορούσαν την ηλικία (25-35 ετών), τη μόρφωση (απόφοιτοι ανώτατης ή ανώτερης σχολής), την εργασία (και οι δύο σύντροφοι εργαζονται), τον τόπο διαμονής (Αθήνα μεγαλύτερο αστικό κέντρο). Τα κριτήρια αυτά χρησιμοποιούνται και συνδέονται με το βαθμό παραδοσιακότητας σε πολλές έρευνες που αφορούν τη σχέση των ζευγαριών και τις αντιλήψεις για την οικογενειακή ζωή (βλ., π.χ., Bernardo, Shehan, & Leslie, 1987. Doumanis, 1983. Dragonas, 1983. Hochschild, 1989. Polemitodoulou, 1981). Για την πρόσβασή μας σε ζευγάρια που ικανοποιούσαν τα κριτήρια αυτά χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της «χιονοστιβάδας» (βλ. McLeod, 1994) κατά την οποία κάθε ζευγάρι που έπαιρνε μέρος πρότεινε στους ερευνητές ένα ή περισσότερα ζευγάρια που το ίδιο γνώριζε και που ικανοποιούσαν τα κριτήριά μας.

Ένα ποσοστό 30% των ζευγαριών με τα οποία ήρθαμε σε επαφή αρνήθηκε να συμμετάσχει. Οι λόγοι που συνήθως προβάλλονταν ήταν η αντίρρηση του άνδρα ή η έλλειψη χρόνου και για τους δύο συντρόφους λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων. Υποθέσαμε ότι πιθανόν να θεωρούσαν ότι θα έρχονταν στην επιφάνεια ζητήματα που προτιμούσαν να μη συζητούν. Η υπόθεσή μας αυτή ενισχύεται επίσης από το γεγονός ότι από όλα τα ζευγάρια που έλαβαν μέρος τόσο στην έρευνα της δεκαετίας του 1980 όσο και

στην πρόσφατη, κανένα δεν απάντησε στην πρόσκλησή μας να ενημερωθεί για τα αποτελέσματά της και να συνεισφέρει στη διατύπωση των συμπερασμάτων μας με σχόλια και παρατηρήσεις. Ο τελικός αριθμός των ζευγαριών που έλαβαν μέρος ήταν 33.

Ερευνητικά εργαλεία

Για τη συλλογή των ποιοτικών μας δεδομένων χρησιμοποιήσαμε: α) την τεχνική της συνέντευξης με ανοιχτές ερωτήσεις, β) προβλητικές μεθόδους (βλ. McClelland, 1980, ως παράδειγμα σύγχρονης αξιολόγησης της χρησιμότητας των προβλητικών μεθόδων). Στόχος μας ήταν να διερευνήσουμε τον τρόπο που οι συμμετέχοντες έβλεπαν τη σχέση τους με το σύντροφό τους, και τον εαυτό τους τόσο σε συγκινησιακό/ασυνείδητο όσο και σε νοητικό/συνειδητό επίπεδο, ώστε να μπορέσουμε να συγκρίνουμε ή να επιβεβαιώσουμε δεδομένα σε περισσότερα του ενός επίπεδα και με περισσότερα του ενός ερευνητικά εργαλεία για τη συλλογή των στοιχείων («τριγωνοποίηση», βλ. McLeod, 1994. Smith, 1996).

Πιο συγκεκριμένα, για τη διερεύνηση της σχέσης του ζευγαριού χρησιμοποιήσαμε: α) ανοιχτές ερωτήσεις για τα μελλοντικά σχέδια του ζευγαριού, καθώς και για το «γιατί παντρεύονται οι άνθρωποι». Στις ερωτήσεις αυτές το ζευγάρι απάντησε από κοινού, β) μια παραλλαγή του προβλητικού τεστ Κινητικό Οικογενειακό Σχέδιο (Kinetic Family Drawing, K-F-D) (Burns & Kaufman, 1972). Ζητήσαμε από τους δύο συντρόφους να ζωγραφίσουν χωριστά και μαζί ένα ζευγάρι να κάνει κάτι τώρα και μετά από δέκα χρόνια (έξι σχέδια συνολικά), γ) το Τεστ Watzlawick (Watzlawick Test, W-T) (Watzlawick, 1966), σύμφωνα με το οποίο το ζευγάρι απαντά από κοινού στο ερώτημα: «Απ' όλα τα εκατομμύρια των ανθρώπων, πώς έγινε και εσείς οι δύο γνωριστήκατε και συνδεθήκατε;», δ) την εικόνα 4 του προβλητικού Τεστ Θεματικής Αντίληψης (Thematic Apperception Test, TAT), η οποία παρουσιάζει μια γυναίκα να αγκαλιάζει έναν άνδρα, ο οποίος δεν έχει μαζί της βλεμματική επαφή. Δόθηκαν οδηγίες για τη συγγραφή ενός σεναρίου που να απεικονίζει την κατάσταση και τη μελ-

λοντική εξέλιξη της σχέσης του ζευγαριού της εικόνας. Κάθε άτομο που συμμετείχε έγραψε το δικό του σενάριο.

Για τη διερεύνηση της ταυτότητας χρησιμοποιήσαμε: α) ανοιχτές ερωτήσεις για τα μελλοντικά προσωπικά σχέδια του καθενός στα πλαίσια της κοινής συνέντευξης, β) την τεχνική της συμπλήρωσης καταλόγου επιθέτων, όπου ξεχωριστά περιέγραψαν τον ιδανικό άνδρα και την ιδανική γυναίκα όπως τον/την βλέπουν οι ίδιοι και όπως τον/την βλέπουν οι άλλοι άνδρες και οι άλλες γυναίκες (τέσσερις κατάλογοι για κάθε άτομο), γ) την προβλητική τεχνική της συμπλήρωσης πρότασης, όπου καθένας χωριστά συμπλήρωσε είκοσι φορές τη φράση «είμαι». Για τη διερεύνηση της ταυτότητας απομονώσαμε ανάλογα ευρήματα και από τα αποτελέσματα του K-F-D και της εικόνας του TAT, τα οποία συγκρίναμε για να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με την ταυτότητα άνδρα και γυναίκας.

Διαδικασία

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε χώρο που επέλεξε κάθε ζευγάρι. Δώσαμε ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία ευχάριστου κλίματος και χρησιμοποιήσαμε δεξιότητες που θα επέτρεπαν την ανάπτυξη μιας σχέσης ισοτιμίας και εμπιστοσύνης μεταξύ ερευνητή και ατόμων που συμμετείχαν, και που στη σχετική βιβλιογραφία παραλληλίζονται με τις δεξιότητες της συμβουλευτικής (βλ. King, 1966).

Στα πλαίσια αυτά, ξεκινήσαμε διερευνώντας κατ' αρχήν τον τρόπο που το ζευγάρι (διαπροσωπικό επίπεδο) έβλεπε τη **σχέση** του. Επιλέξαμε να χορηγήσουμε πρώτα το προβλητικό τεστ K-F-D (συγκινησιακό/ασυνείδητο επίπεδο) και να καταλήξουμε στη χορήγηση του W-T και την υποβολή ανοικτών ερωτήσεων (νοητικό/συνειδητό επίπεδο). Για τη διερεύνηση της **ταυτότητας** ακολουθήσαμε την αντίστροφη πορεία. Θέσαμε πρώτα σε κάθε μέλος (ενδοπροσωπικό επίπεδο) τις ανοιχτές ερωτήσεις (νοητικό/συνειδητό επίπεδο). Ζητήσαμε κατόπιν να συμπληρωθεί ο κατάλογος των επιθέτων, και καταλήξαμε στη χορήγηση των προβλητικών τεστ (συγκινησια-

κό/ασυνείδητο επίπεδο). Επιστρέψαμε στη διερεύνηση της **σχέσης** (διαπροσωπικό επίπεδο) χρησιμοποιώντας την εικόνα 4 του TAT (συγκινησιακό/ασυνείδητο επίπεδο). Στο τέλος της συνέντευξης ζητήσαμε από το ζευγάρι να σχολιάσει από κοινού την εμπειρία του (νοητικό επίπεδο)

Ακολουθία στα επίπεδα διερεύνησης

I. Διαπροσωπικό (ζευγάρι) — — — — Ενδοπροσωπικό (εαυτός) — — — — Διαπροσωπικό (ζευγάρι)

II. Συγκινησιακό-Νοητικό — — — — Νοητικό-Συγκινησιακό — — — — Συγκινησιακό-Νοητικό

Καθ' όλη τη διάρκεια της συνάντησής μας με το κάθε ζευγάρι, οι προσπάθειές μας επικεντρώθηκαν στο να κατανοήσουμε και να δείξουμε τον απαραίτητο σεβασμό στον τρόπο που αντιλαμβάνονταν τη δική τους πραγματικότητα. Σύμφωνα με τον Mishler (1991), η προσπάθεια ενδυνάμωσης των ατόμων που παίρνουν μέρος σε μια έρευνα, και η αποφυγή της ασυμμετρίας δυνάμεων μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενου που παρατηρείται στις παραδοσιακές ερευνητικές πρακτικές, τους βοηθά να δομήσουν καλύτερα και να μεταφέρουν ευκολότερα στους ερευνητές τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τον κόσμο. Μια τέτοια προσπάθεια σημαίνει την ενθάρρυνση των ατόμων που συμμετέχουν «να βρουν και να μιλήσουν με τη δική τους φωνή», και έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή αφηγημάτων, των δικών τους ιστοριών, οι οποίες έχουν και θα έχουν και στο μέλλον ουσιαστικό και πρακτικό νόημα για τους ίδιους και τη ζωή τους (σ. 179) (βλ. και Reason & Rowan, 1981).

Αποτελέσματα

Τα αποτελέσματα θα παρουσιαστούν σε δύο διαδοχικές ενότητες. Στην πρώτη ενότητα θα αναφερθούν τα αποτελέσματα που αφορούν τις διαπροσωπικές σχέσεις των ζευγαριών, όπως διαφαίνονται από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν μέσω της συνέντευξης, του K-F-D, του W-T, και της χρήσης της εικόνας του TAT. Στη δεύτερη ενότητα θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα

που απεικονίζουν την υπό διαμόρφωση ταυτότητα του άνδρα και της γυναίκας, όπως καταγράφηκαν μέσω της συνέντευξης, του καταλόγου επιθέτων και της συμπλήρωσης πρότασης.

Στην παρουσίαση συμπεριλαμβάνονται επίσης αποσπάσματα συνεντεύξεων από ζευγάρια, τις απαντήσεις των οποίων θεωρήσαμε ενδεικτικές των τάσεων και εξελίξεων που παρατηρούνται, αλλά και του φαινομένου της συνύπαρξης σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό παραδοσιακών και σύγχρονων στοιχείων. Όπως ειπώθηκε κατά την περιγραφή του Μοντέλου των Τριών Οικοθεωριών και επιβεβαιώθηκε από τις αναλύσεις μας, τα κριτήρια επιλογής δεν εξασφαλίζουν την ομοιογένεια των ζευγαριών. Πράγματι, τα ζευγάρια που συμμετείχαν συγκρινόμενα μεταξύ τους διέφεραν ως προς το βαθμό παραδοσιακότητας.

Να σημειωθεί εδώ ότι οι πίνακες που παρουσιάζονται αποσκοπούν μόνο στην παραστατικότερη απεικόνιση των ευρημάτων. Για να μην οδηγηθεί ο αναγνώστης σε παραπλάνηση αποφεύγεται, πρώτον, η καταγραφή ποσοστιαίων αναλογιών και δεύτερον, η ποσοτική σύγκριση των τωρινών ευρημάτων με τα ευρήματα της προηγούμενης έρευνας, εφόσον τα ζευγάρια που πήραν μέρος και στις δύο έρευνες δεν αποτελούσαν αντιπροσωπευτικό δείγμα ορισμένου πληθυσμού (βλ. Miles & Huberman, 1984).

Η σχέση του ζευγαριού

Στις απαντήσεις που έδωσαν τα ζευγάρια στο **W-T**, χαρακτηρίζουν τη γνωριμία τους αυτή καθαυτή ως τυχαίο γεγονός (π.χ., ως προς τον τόπο και χρόνο), τη σύνδεσή τους όμως τη θεωρούν απόρροια της αναγνώρισης ομοιοτήτων μεταξύ του δικού τους χαρακτήρα, συμπεριφοράς και αξιών με εκείνα του άλλου («αναγνώρισα ένα κομμάτι δικό μου»), καθώς και της ικανοποίησης ορισμένων προσδοκιών τους ως προς την ιδανική εικόνα συντρόφου. Είναι χαρακτηριστικές οι διαφορές με τα ευρήματα της προηγούμενης έρευνας σχετικά με το θέμα της γνωριμίας του ζευγαριού. Ενώ τα ζευγάρια που πήραν μέρος στην έρευνα της δεκαετίας του '80 ανα-

φέρνταν αποκλειστικά στο τυχαίο χωρίς άλλη διευκρίνιση, το τυχαίο στην έρευνα αυτή τα ζευγάρια το συνδέουν συγκεκριμένα με τον τόπο και το χρόνο, ενώ συγχρόνως επισημαίνουν λόγους οι οποίοι έχουν σχέση με συγκεκριμένα κριτήρια επιλογής.

Στα κοινά τους σχέδια (**συνέντευξη**) συμπιλαμβάνουν το γάμο, την απόκτηση παιδιών, την εξασφάλιση δικής τους στέγης, και σε μερικές περιπτώσεις τη δυνατότητα κοινής επαγγελματικής πορείας. Στις συνεντεύξεις παρουσιάζονται αισιόδοξοι για το μέλλον της σχέσης, τη δυνατότητα επικοινωνίας, και την εξεύρεση κοινά αποδεκτών λύσεων σε τυχόν προβλήματα. Συγκρίνοντας τα ευρήματα αυτά με εκείνα της προηγούμενης έρευνας, φαίνεται να έχει μειωθεί η αίσθηση του αδιεξόδου και τα ζευγάρια να είναι περισσότερο προσανατολισμένα στην αναζήτηση λύσεων.

Γυναίκα Β (26, καθηγήτρια): Η σχέση μας δε νομίζω ότι θα αλλάξει. Αντίθετα, πιστεύω ότι θα δυναμώσει [...] Υπάρχουν πολλοί τρόποι να αντιμετωπίσεις τη μονοτονία, αν υπάρχει θέληση.

Άνδρας Β (26, ιδιωτικός υπάλληλος.): [...] μεγαλύτεροι οι ευθύνες σου με ένα παιδί [...] Τώρα, αν θα επηρεάσει τη σχέση μας το παιδί, δε νομίζω [...] Ίσα ίσα που θα είναι πολύ καλύτερα [...]

Τα ζευγάρια δίνουν μεγάλη έμφαση στην ικανοποίηση που παίρνει κανείς μέσα στη σχέση, και φαίνονται απρόθυμα να ριψοκινδύνεψουν ή να θυσιάσουν τη σχέση προς όφελος της καριέρας. Στην προηγούμενη έρευνα δεν είχε καταγραφεί μια ανάλογη στάση. Η έμφαση και του άνδρα και της γυναίκας δινόταν στη διαμόρφωση των συνθηκών εκείνων που θα τους επέτρεπαν να εκπληρώσουν προσωπικούς στόχους, και η ανησυχία τους επικεντρωνόταν κυρίως στο πώς να μην τους δημιουργήσει η σχέση επιρόθετα προβλήματα. Ακόμα πιο σημαντικό εύρημα είναι η προτεραιότητα που φαίνεται να δίνουν τα ζευγάρια που συμμετείχαν στη διατήρηση της οικογενειακής συνοχής.

Άνδρας Γ (29, υπάλληλος, τραπέζης.): Εγώ πάντως την προσωπική μου ζωή τη βάζω πάνω από τη δουλειά. Δηλαδή προτιμώ να κάνω μια πιο ευχάριστη ζωή και να παίρνω λιγότερα λεφτά παρά να...

Γυναίκα Γ (27, νοσηλεύτρια): Και να βλέπομαστε περισσότερο, παρά να[...] Οχι να φάω τα νια-τα μου στη στέρηση για να κάνω ένα σπιτί, για παράδειγμα...

Ο χαρακτήρας της οικογένειας που σκοπεύουν να δημιουργήσουν απορρίπτει το παιδοκεντρικό μοντέλο, αν και αναγνωρίζεται η τεράστια ευθύνη του γονεϊκού ρόλου.

Άνδρας Γ (29): Εγώ δε θέλω το παιδί να μας στερήσει από αυτά που είναι να κάνουμε .

Γυναίκα Γ (27): Κι εμένα δε μου αρέσουν οι γονείς που γίνονται θυσία και στερούνται.

Μέσα από το **K-F-D** επιβεβαιώνεται ότι τα ζευγάρια θεωρούν τη σχέση ιδιαίτερα σημαντική, στις ζωγραφιές τους όμως διαφαίνεται η δυσκολία απεικόνισης μιας επικοινωνιακής-συναισθηματικής σχέσης. Στην πλειοψηφία τους οι ζωγραφιές απεικονίζουν ζευγάρια στη φύση, ενώ στο υλικό που συγκεντρώσαμε ελάχιστες είναι οι ζωγραφιές όπου διαφαίνεται προσπάθεια επικοινωνίας, έστω κι αν η τελική ζωγραφιά απεικονίζει διαφωνία (βλ. Πίνακα 1).

Άνδρας Β: Πρέπει να κάνουμε κάτι όμως. Τι; Μιλάμε, τσακωνόμαστε, χτυπιόμαστε, κάτι... Ξέρω εγώ... Περιμένω να μου φέρεις κάτι να φάω...

Γυναίκα Β (γελάει): Αυτό αποκλείεται! Μιλάμε... [...] Ζωγράφισέ μας να μιλάμε ! [...]

Άνδρας Β: Τελικά μου βγήκε να τσακωνόμαστε...

Στις ζωγραφιές που αφορούν το παρόν, λείπουν οι ενδείξεις φόβου, κενού και διάλυσης που παρατηρούσαμε στα ευρήματα της παλαιότερης έρευνας. Φανερή είναι η επιθυμία για τη δημιουργία και διατήρηση μιας ικανοποιητικής, λειτουργικής σχέσης. Παρά την επιθυμία αυτή καταγράφεται άλλοτε μια απαισιόδοξη προοπτική (π.χ., χωριστά μονοπάτια) και άλλοτε μια υπεραισιόδοξη στάση στις ζωγραφιές που αφορούν το μέλλον (τα δέκα χρόνια μετά). Η υπεραισιόδοξη αυτή στάση εκφράζεται ή με παντελή έλλειψη διαφοροποίησης (π.χ., το ζευγάρι εξακολουθεί να βρίσκεται αγκαλιασμένο μπροστά στο ηλιοβασιλέμα) ή με ελάχιστη διαφοροποίηση (π.χ., προσθήκη ενός παιδιού ή ζώου στην κατά τα άλλα πανομοιότυπη εικόνα). Ο Πίνακας 2 απεικονίζει τις διαφορές που καταγράψαμε στις ζωγραφιές που αφορούν το παρόν και το μέ-

Πίνακας 1
Θέματα ζωγραφικών σχεδίων (K-F-D)

Θέματα	Αριθμός σχεδίων ανά κατηγορία (N=66)
Χέρι χέρι/αγκαλιά στη θάλασσα/εξοχή	73
Σκηνή στο εσωτερικό του σπιτιού (φαγητό, τηλεόραση, κ.λπ.)	33
Χέρι χέρι/αγκαλιά/ερωτική σκηνή, χωρίς πλαίσιο	27
Σε όχημα (μοτοσυκλέτα, αυτοκίνητο, κ.λπ.)	22
Σκηνή στο εξωτερικό του σπιτιού (επισκευές, στον κήπο)	10
Συμβολικές απεικονίσεις (ζευγάρι στον πλανήτη Γη, κ.λπ.)	10
Συνομιλία (ερωτική, διαφωνία)	3
Γάμος (σκηνή γάμου, στο εξωκλήσι)	2
Λευκές σελίδες/γραπτά σχόλια αντί σχεδίου	18
Σύνολο	198*

*Τα 132 είναι ατομικά σχέδια και τα 66 είναι σχέδια κοινά.

λον. Ορισμένες από τις κατηγορίες αυτές συνυπάρχουν σε ζωγραφίες που αφορούν το μέλλον (π.χ., αλλαγή μέσου μεταφοράς και προσθήκη παιδιών ή/και ζώων).

Στις ιστορίες με βάση την εικόνα του **TAT**, άνδρες και γυναίκες περιγράφουν μια εσωτερική σύγχυση, που αντανακλάται όπως είναι φυσικό και στη σχέση. Στο σενάριο των ιστοριών τους αναφέρονται συχνά σε εξωσυζυγικές σχέσεις, σε αμφιταλαντεύσεις, σε προσωπικές δυσκολίες, και σε έλλειψη συγκεκριμένων στόχων (Πίνακας 3). Ενώ ο χωρισμός δεν προτείνεται ως

η ευνόητη λύση, όπως στα ευρήματα της παλαιότερης έρευνας, ο τρόπος αντιμετώπισης και επίλυσης των προβλημάτων παραμένει ασαφής ή περιορίζεται σε «παραδοσιακές συνταγές», ακόμα και για περιπτώσεις γυναικών που στις συνεντεύξεις (νοητικό επίπεδο) εκφράζουν απόψεις που δεν είναι καθόλου παραδοσιακές (βλ. απόσπασμα από τη συνέντευξη της «Γυναίκα Α» για τους ρόλους).

Γυναίκα Α (32, γεωπόνος): «Αυτή τον κρατούσε αγκαλιά. Κι αυτός, παρόλο που ήταν αποφασισμένος να φύγει, στάθηκε κοιτάζοντας όμως πά-

Πίνακας 2

Διαφοροποιήσεις στα ζωγραφικά σχέδια που αφορούν το ζευγάρι στο μέλλον σε σχέση με τα ζωγραφικά σχέδια που αφορούν το ζευγάρι στο παρόν (K-F-D)*

Προσθήκη ενός ή περισσότερων παιδιών

Προσθήκη ενός ή περισσότερων κατοικίδιων ζώων

Αλλαγή του μέσου μεταφοράς (π.χ., αντικατάσταση μοτοσυκλέτας από αυτοκίνητο)

Αλλαγή θέματος (π.χ., αντικατάσταση βόλτας στην εξοχή από σκηνή στο εσωτερικό του σπιτιού)

Εξέλιξη συμβολικής απεικόνισης (π.χ., η γυναίκα στρέφει την πλάτη στον άνδρα, από τη Σελήνη στον πλανήτη Γη)

Παράλειψη απεικόνισης του ζευγαριού (π.χ., ηλιοβασίλεμα στη θάλασσα χωρίς ζευγάρι)

Καμιά διαφοροποίηση/πανομοιότητες εικόνες

*Δύο ή περισσότερες κατηγορίες είναι δυνατό να συνυπάρχουν.

να προς την έξοδο [...] Τελικά έμεινε[...] Μετά από ένα καλό γεύμα, το θηρίο έγινε αρνάκι».

Στις ιστορίες της παρούσας έρευνας ο άνδρας είναι αυτός που αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην απόφαση να μείνει ή να φύγει από τη σχέση, ενώ στην έρευνα της προηγούμενης δεκαετίας ο άνδρας, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω (βλ. «ταυτότητα»), δεν αμφισβητούσε έντονα την αξία της σχέσης του και παρουσιαζόταν πιο σίγουρος για το πώς ήθελε να είναι η σχέση αυτή.

Γυναίκα Β: «[...] αυτός περιπλανιέται και ψάχνει. Δε θα βρει όμως πουθενά κοπέλα σαν κι αυτή. Συνειδητοποιεί πως κι αυτός την αγαπά αλλά η νεότητά του τον οδηγούσε στην περιπλάνηση [...]»

Άνδρας Β: [...] Αυτός ο άγνωστος τυχοδιώκτης, χωρίς οικογένεια, κυνηγημένος από πολλούς και από πολλά [...] Ξέροντας ότι ποτέ δε θα άντεχε αυτή τη ζωή, αποφάσισε τελικά πως ήρθε η ώρα να φύγει...»

Ο άντρας περιμένει από τη γυναίκα της ιστορίας να πάρει μια δυναμική θέση για να τον κρατήσει στη σχέση και να τον προστατεύσει από τη φυγή του προς το άγνωστο.

Άνδρας Α (32, ιδιωτικός υπάλληλος.): «[...] Ο άνδρας κοιτάζει αλλού, με βλέμμα απλανές, βαρυστημένο, αποστασιοποιημένο από τη σχέση του και την επιθυμία της γυναίκας να παραμείνουν μαζί [...] αν η γυναίκα δεν παλέψει να κερδίσει την αγάπη του άνδρα της, τότε η σχέση θα φθαρεί γρήγορα και θα κινδυνέψει σοβαρά να διαλυθεί. Η γυναίκα πάντως δείχνει θέληση και ενδιαφέρον να παλέψει γι' αυτή τη σχέση [...]»

Στην έρευνα της προηγούμενης δεκαετίας η γυναίκα ήταν αυτή που προσπαθούσε πάση θυσία να διατηρήσει τη σχέση της, όμως την προσπάθειά της αυτή τη συνόδευσαν, όπως θα αναφέρουμε και παρακάτω (βλ. «ταυτότητα»), έντονα συναισθήματα θυμού. Στην παρούσα έρευνα, για πρώτη φορά καταγράψαμε ιστορίες όπου η γυναίκα αποφασίζει να φύγει είτε για να πετύχει κάποιον επαγγελματικό στόχο είτε για να ζησει με έναν άλλον άνδρα (βλ. Πίνακα 3). Σε άλλες ιστορίες ο άνδρας ή η γυναίκα επιστρέφουν στην προηγούμενη σχέση τους, αλλά με πιο συνειδητοποιημένους τους όποιους λόγους (π.χ., ανάγκη συναισθηματικής στήριξης) τους κρα-

τούν μαζί με το σύντροφό τους (βλ. και απαντήσεις στο «Γιατί παντρεύονται οι άνθρωποι:»).

Γυναίκα Γ: «[...] έζησαν μαζί τέσσερα χρόνια σαν ζευγάρι [...] Κάποια στιγμή η Μαίρη γνώρισε έναν άλλον άνδρα και μπήκε στον πειρασμό να διαλύσει τον μακρόχρονο δεσμό της με τον Κώστα [...]. Η Μαίρη συγκλονίστηκε από τον πόνο που προκάλεσε στον Κώστα [...] και προσπάθησε να τον ξαναφέρει κοντά της».

Στα ζευγάρια εκείνα όπου επιβιώνουν περισσότερα παραδοσιακά στοιχεία, όπως είναι το ζευγάρι «Δ» (βλ. και παρακάτω απόσπασμα από τη συνέντευξή τους για τους ρόλους), η φυγή είναι σπάνια η έκβαση της ιστορίας. Οι συγκρούσεις περιγράφονται ως ανώδυνες και η κατάληξη με τρόπο που φανερώνει μια μάλλον υπερασισιόδοξη στάση απέναντι στο γάμο.

Γυναίκα Δ (25, νηπιαγωγός): «[...] Τα χρόνια πέρασαν και η σχέση κατέληξε σε έναν ευτυχή γάμο. [...] αναπόφευκτα ήταν τα κάποια μικροκαυγαδάκια, τα οποία όμως πάντοτε κατέληγαν σε τρυφερές στιγμές [...] που δυνάμωναν ένα μεγάλο πάθος».

Άνδρας Δ (26, ειδικευόμενος γιατρός): «[...] Κάτι πρέπει να έγινε μεταξύ τους και, κατά την εικόνα, πρέπει να ευθύνεται η γυναίκα [...]. Πάντως πιστεύω ότι θα τα βρούνε μεταξύ τους».

Η ανάλυση περιεχομένου των απαντήσεων που έδωσαν οι νέοι στο ερώτημα: «**Γιατί παντρεύονται οι άνθρωποι;**» δείχνει ότι βρίσκονται σε μια διεργασία διαφοροποίησης της έννοιας του θεσμού του γάμου από την έννοια της σχέσης αυτής καθ'εαυτής. Παρατηρήσαμε ότι είτε σε απάντηση της παραπάνω ερώτησης είτε επ' ευκαιρία απαντήσεών τους σε άλλα ερωτήματα της έρευνας, οι νέοι ορίζουν το γάμο ως μια κοινωνική αναγκαιότητα, ενώ τη σχέση του ζευγαριού ως μια σημαντικότερη πλευρά της ζωής τους. Όπως δείχνει ο Πίνακας 4, ορισμένες κατηγορίες απαντήσεων (αρ. 2, 6, 8, 9) αναφέρονται καθαρά στη σημασία που δίνουν οι νέοι της έρευνας στη σχέση αυτή καθαυτή. Οι κατηγορίες με αριθμό 8 και 9 δείχνουν μια υψηλότερου επιπέδου συνειδητότητα τόσο για τα προσωπικά αδιέξοδα όσο και για τον τρόπο που η σχέση μπορεί να καλύψει προσωπικές ανάγκες (την ψυχοκοινωνική επιβίωση). Όσο για τις απα-

Πίνακας 3
Έκβαση ιστοριών με βάση την εικόνα 4 του ΤΑΤ

Έκβαση	Αριθμός ατόμων που επέλεξαν την κατηγορία		
	Άνδρες (N=33)	Γυναίκες (N=33)	Σύνολο
Ο άνδρας φεύγει φοβούμενος τη δέσμευση	11	5	16
Παραμένουν μαζί μετά από εφήμερη σχέση του ενός με άλλον/η	8	6	14
Ξεπερνούν διαπροσωπικές δυσκολίες (π.χ., ζήλεια)	7	7	14
Η γυναίκα φεύγει με άλλον άνδρα	2	5	7
Η γυναίκα φεύγει για σπουδές/καριέρα	–	4	4
Ξεπερνούν κοινωνικές αντιξοότητες (π.χ. οικονομικά προβλήματα, κριτική)	–	4	4
Ο άνδρας φεύγει με άλλη γυναίκα	2	1	3
Χωρίζουν με κοινή απόφαση	2	–	2
Βίαιος θάνατος ενός ή των δύο	1	1	2
Σύνολο	33	33	66

ντήσεις που αναφέρονται στη σημασία του θεσμού του γάμου, αυτές διατυπώνονται με τρόπο που επίσης δείχνει τη διαφοροποίηση που οι νέοι έχουν ήδη κάνει μεταξύ θεσμού και ουσιαστικής σχέσης. Είναι ενδεικτικό, παραδείγματος χάρη, ότι ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη οικοθεωρία σκοπό του γάμου αποτελεί η *απόκτηση παιδιών*, είκοσι απαντήσεις στην έρευνα αυτή αναφέρονται στο γάμο ως μέσο για τη *νομική αποκατάσταση των παιδιών* (αρ. 3). Τέλος, ορισμένες κατηγορίες απαντήσεων (αρ. 1, 4, 5) δείχνουν την προσπάθεια των νέων να συνδέσουν την ύπαρξη ουσιαστικής σχέσης με τη θεσμική κατοχύρωσή της. Αναφέρονται στην τήρηση του θεσμού ως το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η σχέση του ζευγαριού θα αναπτυχθεί. Η θέση αυτή είναι πολύ πιο σαφής από την αόριστη θέση ότι σκοπός του γάμου είναι η δημιουργία ικανοποιητικής σχέσης, όπως καταγραφόταν στην προηγούμενη έρευνα (βλ. εισαγωγή).

Ταυτότητα άνδρα και γυναίκας

Τις πιο εντυπωσιακές αλλαγές σε σχέση με

την έρευνα της δεκαετίας του '80 τις παρατηρήσαμε στα ευρήματα που αφορούν τις ενδοπροσωπικές αναζητήσεις. Οι προβληματισμοί και οι αναθεωρήσεις τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες που συμμετείχαν φαίνεται να μετατοπίζονται από τους ρόλους (*τι κάνω*), στην ταυτότητα (*ποιος είμαι*). Επίσης διαπιστώθηκε ότι στο επίπεδο της ταυτότητας υπάρχει μια σημαντική σύγκλιση. Αυτό σημαίνει ότι κοινά χαρακτηριστικά ταυτότητας ουσιαστικής σημασίας αποδίδονται τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες.

Πιο συγκεκριμένα, στα αποτελέσματα της προηγούμενης έρευνας, στην κορυφή της λίστας των απαντήσεων των *γυναικών* στην **πρόταση «Είμαι»** συναντούσε κανείς συχνότερα περιγραφές ρόλων (π.χ., κόρη, σύζυγος, νοικοκυρά) και περιγραφές χαρακτηριστικών συνδυασμένων με στερεότυπα (π.χ., συναισθηματική, πονηρή). Οι αναφορές σε μη στερεότυπα εσωτερικά χαρακτηριστικά (π.χ., δυναμική, έξυπνη, ικανή, εγωίστρια) ήταν σχετικά λίγες. Στην έρευνα της προηγούμενης δεκαετίας, η αντίληψη του *άνδρα* για τον εαυτό του συνδεόταν ακόμα κυρίως με τις οικογενειακές του υποχρεώσεις (π.χ., οικογενειάρχης), είχαν όμως ήδη αρχίσει να αναδύο-

Πίνακας 4
Λόγοι για τους οποίους παντρεύονται οι άνθρωποι

Λόγοι	Αριθμός αναφορών σε κάθε κατηγορία (N=66)
1. Τήρηση κοινωνικής σύμβασης	23
2. Αγάπη/Συντροφικότητα	21
3. Νομική αποκατάσταση παιδιών	20
4. Οικογενειακή/κοινωνική πίεση	15
5. Τήρηση θεσμών/παραδόσεων	14
6. Αλληλοστήριξη σε συναισθηματικές δυσκολίες	10
7. Αλληλοστήριξη σε πρακτικές δυσκολίες	8
8. Φόβος μοναξιάς	7
9. Φόβος αντιμετώπισης του εαυτού	5
Σύνολο	123

νται και κάποια στοιχεία ταυτότητας (εσωτερικά χαρακτηριστικά). Ορισμένες από τις περιγραφές των εσωτερικών χαρακτηριστικών εξακολουθούσαν να είναι περισσότερο συνδεδεμένες με τον παραδοσιακό του ρόλο (γενναιόδωρος, αρχηγός, δυνατός), άλλες όμως φανέρωναν αλλαγές στον τρόπο που αντιλαμβάνεται τον εαυτό του (ευαίσθητος, τρυφερός, φοβισμένος). Στην παρούσα έρευνα, οι περιγραφές των ρόλων αποφεύγονται (βλ. Πίνακα 5). Άνδρες και γυναίκες επιλέγουν για την περιγραφή του εαυτού τους εσωτερικά κυρίως χαρακτηριστικά, πολλά από τα οποία είναι κοινά.

Παρόμοια είναι τα ευρήματα του καταλόγου για τον «ιδανικό άνδρα» και την «ιδανική γυναίκα» (Πίνακες 6 και 7). Οι άνδρες και οι γυναίκες που συμμετείχαν θεωρούν πως το δικό τους ιδανικό περιγράφεται με επίθετα που είναι λίγο-πολύ κοινά και δίνουν έμφαση σε εσωτερικά χαρακτηριστικά. Επίσης οι άνδρες και οι γυναίκες που έλαβαν μέρος έχουν παρόμοιες αντιλήψεις για το τι θεωρείται «ιδανικό» από το κοινωνικό περιβάλλον. Εδώ απαντώνται και πάλι τα στερεότυπα στις περιγραφές (π.χ., πλούσιος/α). Είναι χαρακτηριστική η διαφοροποίηση που κάνουν οι νέοι μεταξύ των δικών τους προοδευτικότερων αντιλήψεων για το τι είναι ιδανικό και των παραδοσιακότερων αντιλήψεων που θεωρούν ότι έχει ο κοινωνικός τους περίγυρος πάνω στο θέμα αυτό.

Οι παραπάνω απαντήσεις συμβαδίζουν και με τις απαντήσεις τις σχετικές με την ταυτότητα που έδωσαν άνδρες και γυναίκες στο TAT και στις ζωγραφιές του K-F-D, καθώς και με τις απαντήσεις που έδωσαν στη συνέντευξη. Οι γυναίκες με μικρότερο βαθμό παραδοσιακότητας φαίνεται να επιτυγχάνουν μια σύνθεση του διπλού τους ρόλου (οικογενειακού και κοινωνικού). Η γυναίκα αναγνωρίζει τη δυνατότητα των επιλογών της και δίνει μεγάλη έμφαση τόσο στη διατήρηση μιας λειτουργικής σχέσης με το σύντροφό της όσο και στην επαγγελματική της αποκατάσταση. Στην προηγούμενη έρευνα τα αποτελέσματα, ιδίως των προβλητικών τεστ και σε αντίθεση συχνά με τα αποτελέσματα των ανοιχτών ερωτήσεων, έδειχναν πως αμφισβητούσε έντονα τη σχέση, ένιωθε αδικημένη και θυμωμένη με τον άνδρα, τον οποίο θεωρούσε υπεύθυνο για το θάψιμο των δικών της φιλοδοξιών.

Ο άνδρας στην έρευνα της προηγούμενης δεκαετίας έδειχνε να αισθάνεται ασφαλής στη σχέση του και να μην αμφισβητεί ουσιαστικά τον παραδοσιακό του ρόλο. Στην παρούσα έρευνα ο άνδρας εκφράζει περισσότερη αμφιθυμία και ανασφάλεια για τη σχέση. Αναγνωρίζει τη σημασία της οικογένειας και του δικού του ρόλου μέσα σε αυτή, αλλά δυσκολεύεται να συνθέσει τους ρόλους του στα διάφορα πεδία του με τρόπο ικανοποιητικό γι' αυτόν. Χαρακτηριστικά είναι

Πίνακας 5
Επίθετα που συμπληρώνουν την πρόταση «Είμαι»

Άνδρες (N=33)		Γυναίκες (N=33)	
Επίθετο	Αριθμός αναφορών	Επίθετο	Αριθμός αναφορών
Εγωιστής	19	Έξυπνη	25
Νευρικός	15	Ευαίσθητη	23
Ευαίσθητος	12	Ανασφαλής	17
Έξυπνος	12	Καλή	15
Εργατικός	10	Τρυφερή	15
Αγχώδης	8	Κοινωνική	15
Καλός	8	Νευρική	11
Κοινωνικός	7	Δυναμική	10
Δραστήριος	6	Αισιόδοξη	10
Άλλα	41	Άλλα	25
Σύνολο	138		166

τα παρακάτω αποσπάσματα από τη συνέντευξη με το ζευγάρι Α:

Γυναίκα Α: « Η σχέση δε θα εμποδίζει την καριέρα μου. Απλώς θα τρώω χρόνο και θα έχω γκρίνια.

Ερευνήτρια: Θα έχεις γκρίνια από ποια άποψη;

Γυναίκα Α: «[Θα μου λέει] γιατί δε μου κάνεις

παρέα; Μη διαβάζεις. Κοίτα τι δείχνει η τηλεόραση.

Άνδρας Α: Εγώ αισθάνομαι ότι [η γυναίκα] θα δουλεύει πιο πολύ, θα παθιάζεται με κάτι. Κι εγώ το ίδιο βέβαια, αλλά όχι σε τέτοιο βαθμό. Θα παραπονιέμαι και θα γκρινιάζω συνέχεια [γελούν]».

Ο άνδρας δείχνει φοβισμένος για τις αλλαγές που συντελούνται στη γυναίκα, αρχίζει όμως

Πίνακας 6
Επίθετα που δίνουν οι γυναίκες (N=33) για τον «ιδανικό» άνδρα και την «ιδανική» γυναίκα

Προσωπικό ιδανικό				Κοινωνικό ιδανικό			
Άνδρας		Γυναίκα		Άνδρας		Γυναίκα	
Επίθετα	Αριθμός αναφορών	Επίθετα	Αριθμός αναφορών	Επίθετα	Αριθμός αναφορών	Επίθετα	Αριθμός αναφορών
Δυναμικός	16	Δυναμική	20	Δυναμικός	14	Σέξυ	15
Έξυπνος	16	Έξυπνη	17	Πλούσιος	14	Όμορφη	13
Τρυφερός	14	Ευαίσθητη	9	Έξυπνος	9	Έξυπνη	11
Ειλικρινής	9	Ανεξάρτητη	8	Επιτυχημένος	8	Μητέρα	5
Ευαίσθητος	8	Μορφωμένη	6	Τρυφερός	5	Ευαίσθητη	5
Δραστήριος	8	Κοινωνική	5	Πιστός	5	Πιστή	5
Άλλα	20	Άλλα	18	Άλλα	19	Άλλα	23
Σύνολο	91		83		74		77

Πίνακας 7
Επίθετα που δίνουν οι άνδρες (N=33) για τον «ιδανικό» άνδρα και την «ιδανική» γυναίκα

Προσωπικό ιδανικό				Κοινωνικό ιδανικό			
Άνδρας		Γυναίκα		Άνδρας		Γυναίκα	
Επίθετα	Αριθμός αναφορών	Επίθετα	Αριθμός αναφορών	Επίθετα	Αριθμός αναφορών	Επίθετα	Αριθμός αναφορών
Ευαίσθητος	16	Ευαίσθητη	17	Ευαίσθητος	10	Αφοσιωμένη	13
Δυνατός	14	Με χιούμορ	12	Επιτυχημένος	10	Σέξυ	12
Δυναμικός	12	Έξυπνη	11	Έξυπνος	7	Όμορφη	12
Έξυπνος	11	Όμορφη	9	Δυνατός	7	Νοικοκυρά	5
Τρυφερός	8	Δυναμική	6	Πλούσιος	7	Πλούσια	5
Δραστήριος	7	Ειλικρινής	6	Εμφανίσιμος	6	Πρόσχαρη	5
Άλλα	21	Άλλα	22	Άλλα	20	Άλλα	14
Σύνολο	89		83		67		66

ταυτόχρονα όπως φαίνεται από το παρακάτω απόσπασμα να συνειδητοποιεί πως ίσως οι δυσκολίες να έχουν σχέση με τον ίδιον (π.χ., οικογενειακές εμπειρίες) και δεν αποδίδει ευθύνες στη γυναίκα.

(Μιλούν για τον καταμερισμό της εργασίας στο σπίτι και τη διατήρηση του άνισου καταμερισμού.)

Γυναίκα Α: «Δε θα τα κάνω εγώ όλα λέει, όχι ότι εκείνος θα κάνει τα μισά [γελά].

Άνδρας Α: [Συμφωνεί]. Αλλά ίσως κάπου με βολεύει και μένα αυτό [...] Απλώς είχα μια μητέρα που τα έκανε όλα. Μεγαλώσαμε ξέροντας ελάχιστα πράγματα και μετά είχαμε τύψεις προκαταβολικά ότι αυτό που θα κάναμε δε θα είναι καλό. Επομένως δεν το κάναμε για να μην αποτύχουμε και γελοιοποιηθούμε».

Σε άλλες σχέσεις, βέβαια, τα παραδοσιακά στοιχεία είναι παρόντα σε μεγαλύτερο βαθμό.

Γυναίκα Γ: «Περιμένω ότι ο [άντρας] θα με βοηθήσει [στην ανατροφή του παιδιού] και δε θα αφήσει όλο το βάρος επάνω μου. Βέβαια δε θα έχω την απαίτηση να του αλλάξει και τις πάνες.

Αλλού, το παραδοσιακό διατηρείται με τρόπο εμφανέστερο.

Γυναίκα Δ: «[Εξηγεί το γιατί θα ακολουθήσει το σύντροφό της όπου χρειαστεί]. Να σηκώσω

εγώ μπαϊράκι και να πω κάτι διαφορετικό; Κι επειδή του [άνδρα] η επιστήμη [ιατρική] είναι τέτοια που θέλει να ασχοληθούμε περισσότερο με αυτή παρά με τη δική μου. Εγώ τη δική μου τη βάζω σε δεύτερη μοίρα.

Άνδρας Δ: Βέβαια, έτσι είναι [...]»

Συζήτηση

Όπως ήδη αναφέρθηκε, βασική επιδίωξη της έρευνας αυτής ήταν να συγκεντρώσουμε πληροφορίες που θα μας βοηθήσουν να έχουμε μια εικόνα των εξελικτικών τάσεων που αφορούν τη σχέση του ζευγαριού στον τόπο μας. Ο στόχος αυτός καθόρισε πολλές από τις αποφάσεις μας σχετικά με τη μεθοδολογία που ακολουθήσαμε, όπως την επιλογή των ζευγαριών που συμμετείχαν. Όπως έχει επίσης τονιστεί, τα συμπεράσματά μας στηρίζονται στη σύγκριση των ευρημάτων της παρούσας έρευνας με τα δεδομένα προγενέστερης έρευνάς μας πάνω στο ίδιο θέμα και με την ίδια μεθοδολογία. Επομένως, τα συμπεράσματά μας αφορούν τις αναδυόμενες τάσεις έτσι όπως φανερώνονται μέσα από περιπτώσεις ζευγαριών και όχι τις καθιερωμένες/ καταστολαγμένες αντιλήψεις αντιπροσωπευτικού δείγματος των νέων.

Τα δεδομένα της παρούσας έρευνας, ως προς το **διαπροσωπικό επίπεδο**, έδειξαν ότι τα ζευγάρια που συμμετείχαν, κυρίως αυτά με το μικρότερο βαθμό παραδοσιακότητας, αντιμετωπίζουν τη σχέση τους με περισσότερη συνειδητοποίηση τόσο των δυσκολιών όσο και των δυνατοτήτων από ό,τι σε προηγούμενες φάσεις. Ενδεικτικό είναι ότι παρόλο που η ασάφεια ως προς τις προδιαγραφές μιας επιτυχημένης συμβίωσης παραμένει, αναδύονται κάποια *κριτήρια επιλογής συντρόφου* τα οποία φανερώνουν τη σύνδεση που έχει αρχίσει να γίνεται ανάμεσα στη σχέση του ζευγαριού και στις εσωτερικές προσωπικές προδιαγραφές, απαραίτητες για τη δημιουργία μιας οικογένειας επικοινωνιακού/συναλλακτικού τύπου. Κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια χάνουν σιγά σιγά την κυρίαρχη θέση που είχαν στην παραδοσιακή και πυρηνική οικογένεια (πρώτη και δεύτερη οικοθεωρία). Επιπλέον, τα ζευγάρια που συμμετείχαν φαίνεται να αντιμετωπίζουν την προοπτική της δέσμευσής τους στο γάμο με περισσότερη *αισιοδοξία*. Ο κυνισμός, το μαύρο χιούμορ και η ειρωνική διάθεση που χαρακτηρίζει τη στάση των ζευγαριών στην προηγούμενη έρευνα έχει μειωθεί αισθητά.

Φαίνεται, επίσης, πως το γεγονός ότι η *δημιουργία οικογένειας αντιμετωπίζεται ως επιθυμητή προοπτική* ωθεί τους νέους σε σημαντικές αναθεωρήσεις. Για παράδειγμα, ενώ τα ζευγάρια που έλαβαν μέρος επισημαίνουν την ευθύνη που συνεπάγεται ο ρόλος του γονιού, τονίζουν ότι η απόκτηση παιδιών δε θα πρέπει να συγχέεται με τη δημιουργία μιας ουσιαστικής σχέσης για το ζευγάρι. Η θέση αυτή αποτελεί μια σημαντική διαφοροποίηση από τις αντιλήψεις που εντάσσονται στη δεύτερη οικοθεωρία (πυρηνική οικογένεια), σύμφωνα με την οποία τα παιδιά στηρίζουν τη σχέση των γονιών και συνδέονται άμεσα με το σκοπό ύπαρξης της οικογένειας. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι μέσα από την εμπειρία τους ως παιδιών τέτοιων οικογενειών έχουν βιωματικά κατανοήσει ότι αυτού του είδους η στήριξη και κόστος έχει για τα παιδιά και δεν προωθεί ουσιαστικά τη σχέση των γονιών. Πρόσφατες κοινωνιολογικές έρευνες στον ελληνικό χώρο (π.χ., Τεπερόγλου, Μπαλούρδος, Μυριζάκης, & Τζωρτζοπούλου, 1996), αλλά και σε

μεσογειακές χώρες όπως η Γαλλία (Segalen, 1996) επιβεβαιώνουν την έμφαση που δίνουν οι νέοι στην αξία της οικογένειας, του γάμου, της αλληλεξάρτησης με τις προηγούμενες γενιές, αλλά και την προσπάθεια της οικογένειας να προσαρμοστεί και να εναρμονιστεί με τις νέες κοινωνικές τάσεις, αναζητώντας νέες λειτουργίες και οντότητα.

Μια άλλη σημαντική διαφορά από τα ευρήματα της προηγούμενης έρευνας είναι η *μεγαλύτερη επαλληλία στις απόψεις και αντιλήψεις ανδρών και γυναικών* σχετικά με τα υπό μελέτη θέματα, η οποία φαίνεται να αναδύεται. Παρόλο που οι νέοι δεν καταφέρνουν να οδηγηθούν σε κοινές απαντήσεις στα ζητήματα που τους απασχολούν, παρατηρήθηκε μια κοινή παραδοχή των δυσκολιών και μια μεγαλύτερη επιφύλαξη στο να αποδίδονται οι ευθύνες στο σύντροφο. Η επαλληλία αυτή συνδέεται προφανώς με τις ενδοπροσωπικές αλλαγές που φαίνεται να συντελούνται, όπως θα συζητηθεί παρακάτω. Με άλλα λόγια, οι νέοι αρχίζουν μάλλον σιγά σιγά να συνειδητοποιούν ότι τα προβλήματα της σχέσης με το άλλο φύλο πηγάζουν κυρίως από εσωτερικές άλυτες συγκρούσεις και όχι από κάποια κρηνικά στοιχεία του συντρόφου τους ή από κάποιο άλλο εξωτερικό παράγοντα. Αυτό το εύρημα είναι, νομίζουμε, ιδιαίτερα σημαντικό μια που η τάση για αυτοπαρατήρηση ανοίγει το δρόμο για μια λειτουργικότερη μελλοντική επικοινωνία, μια πιο γόνιμη διαπραγμάτευση στα πλαίσια των ενδοοικογενειακών σχέσεων (επικοινωνιακή-συναλλακτική οικογένεια, τρίτη οικοθεωρία).

Σε **ενδοπροσωπικό επίπεδο**, τα ευρήματα της έρευνας έδωσαν ενδιαφέροντα στοιχεία για τις αντιλήψεις που σταδιακά διαμορφώνουν άνδρες και γυναίκες σχετικά με τη γνωστικοσυγκινησιακή δομή του *ρόλου*. Παρατηρήθηκε, παραδείγματος χάρη, ότι οι γυναίκες που συμμετείχαν φαίνεται να έχουν αποδεχθεί το διπλό τους ρόλο (οικογενειακό και κοινωνικό) και οι άνδρες να συμφωνούν στο ότι ο ρόλος του γονιού και του συντρόφου οφείλει να έχει προτεραιότητα στη διαμόρφωση των στόχων τους. Οι άνδρες που έλαβαν μέρος, κυρίως οι λιγότερο παραδοσιακοί, δείχνουν να έχουν πια αποδεχθεί το διπλό ρόλο της γυναίκας. Οι γυναίκες δείχνουν να

συνειδητοποιούν περισσότερο τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο άνδρας στο να συνδυάσει τους δικούς του ρόλους.

Όμως οι αλλαγές που καταγράψαμε φαίνεται να έχουν προχωρήσει πέρα από εκείνες που αφορούν την αντίληψη των ρόλων του άνδρα και της γυναίκας (τι κάνω) και να αφορούν πλέον την ιεραρχικά ανώτερη γνωστικοσυγκινησιακή δομή, τη διερεύνηση της ταυτότητας, τις εσωτερικές, προδιαγραφές (αξίες) της ύπαρξης (ποιος είμαι). Είναι αποκαλυπτικό το ότι οι νέοι που συμμετείχαν στην έρευνα αρχίζουν να απορρίπτουν τις διαζευκτικές αντιλήψεις και να μιλούν για κοινά στοιχεία της ανδρικής και της γυναικείας ταυτότητας. Τα παραπάνω συμπεράσματα ενισχύονται από ευρήματα έρευνάς μας σχετικά με τις αλλαγές που συντελούνται όσον αφορά τις εσωτερικές διαστάσεις του Γνωστικού Συστήματος Αυτοαναφοράς (Katakis, Androutsoroulou, Gavrielidou, Gregoropoulou, & Lakka, 1997). Με άλλα λόγια διαφαίνεται μια τάση για ουσιαστική εξέλιξη και ισοτιμία ανάμεσα στα δύο φύλα, η οποία θα μπορούσε μελλοντικά να αποτελέσει γόνιμο έδαφος για μια πιο λειτουργική σχέση. Η λειτουργικότερη αυτή σχέση θα βασίζεται σε ουσιαστικές διαπροσωπικές και ενδοπροσωπικές προδιαγραφές και σε εξεύρεση αποτελεσματικότερων τρόπων επικοινωνίας. Οι τρόποι αυτοί φαίνεται πως ακόμα δεν έχουν διαμορφωθεί. Οι νέοι μοιάζουν να έχουν πράγματι ανάγκη την ουσιαστική επικοινωνία, αλλά να μην γνωρίζουν το «πώς» επιτυγχάνεται (βλ. και Tannen, 1990).

Σε γενικές γραμμές, και παρά το γεγονός ότι ακόμα και στα ζευγάρια που επιλέξαμε με βάση κριτήρια χαμηλής παραδοσιακότητας διατηρούνται ορισμένες παραδοσιακές αντιλήψεις σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, η συνολικότερη σύγκριση των δεδομένων της παρούσας έρευνας με εκείνα της προηγούμενης (π.χ. απαντήσεις στο ερώτημα «Γιατί παντρεύονται οι άνθρωποι;») δείχνει ότι οι διεργασίες που οδηγούν στην αποσαφήνιση της τρίτης οικοθεωρίας (επικοινωνιακή-συναλλακτική οικογένεια) έχουν προχωρήσει σημαντικά. Η εξέλιξη και ισοτιμία στο επίπεδο της αντίληψης του ανδρικού και γυναικείου ρόλου, που όπως αναφέρθηκε έχει ήδη σε μεγάλο βαθμό συντελεστεί, οδηγεί σταδιακά

στην αποσαφήνιση των ουσιαστικότερων διαστάσεων της οικοθεωρίας, δηλαδή των αξιών πάνω στις οποίες βασίζεται η συνύπαρξη (το πώς) και του σκοπού της συνύπαρξης (το γιατί).

Βιβλιογραφία

- Bernardo, D. H., Shehan, C. L., & Leslie, G. R. (1987). A residue of tradition: Jobs, careers and spouses' time in housework. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 381-390.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burns, R., & Kaufman, H. (1972). *Action, styles and symbols in Kinetic Family Drawings (K-F-D): An interpretive manual*. New York: Brunner/Mazel.
- Cancian, F. M. (1987). *Love in America: Gender and self-development*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Doumanis, M. (1983). *Mothering in Greece: From collectivism to individualism*. New York: Academic.
- Dragonas, T. (1983). The self-context of the preadolescents in the hellenic context. Unpublished doctoral dissertation, University of Aston, U.K.
- Forster, H. (von) (1984). On constructing reality. In P. Warzlawick (Ed.), *The invented reality*. New York: Norton.
- Georgas, J. (1991). Intrafamily acculturation of values in Greece. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22, 445-457.
- Gergen, K. J. (1985). The social constructionism movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40, 266-275.
- Gergen, K. J. (1994). *Realities and relationships: Soundings in social construction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Glaserfeld, E. (von) (1984). An introduction to radical constructivism. In P. Watzlawick (Ed.), *The invented reality*. New York: Norton.
- Goolishian, H. A. (1988). Constructivism, autopoiesis and problem determined systems. *The Irish Journal of Psychology*, 9, 130-143.

- Hochschild, A. (1989). *The second shift: Working parents and the revolution at home*. New York: Viking.
- Katakis, C. (1976). An exploratory multi-level attempt to investigate intrapersonal and interpersonal patterns of twenty athenian families. *Mental Health and Society*, 3, 1-9.
- Katakis, C. (1980). Changing patterns of the marital relationship in Greece. *Mediterranean Journal of Social Psychiatry*, 1(1), 7-11.
- Katakis, C. (1988). Viewing individuals and families as purposeful systems: Implications for therapy. *Dynamic Psychotherapy*, 6(2), 160-166.
- Katakis, C. (1990). The self-referential conceptual system: Towards an operational definition of subjectivity. *Systems Research*, 7(2), 91-102.
- Κατάκη, Χ. (1984). *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*. Αθήνα: Κέδρος.
- Κατάκη, Χ. (1990). *Ο έφηβος και οι αντιφατικές οικοθεωρίες στη σύγχρονη οικογένεια: Εφαρμογές στην κλινική πράξη*. Εισήγηση στην Ημερίδα Σύγχρονα Προβλήματα Εφηβείας. Ίδρυμα Ερευνών για το Παιδί, Αθήνα.
- Κατάκη, Χ. (1994). Αντιφατικά γνωστικά συστήματα αυτοαναφοράς στη σύγχρονη οικογένεια: Εφαρμογές στην κλινική πράξη. *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 45, 47-65.
- Katakis, C., Androutopoulou, A., Gavrielidou, A., Gregoropoulou, E., & Lakka, E. (1997). *Male/female identity and the evolution of consciousness*. Paper presented at the Conference of the European Family Therapy Association (EFTA), Barcelona, Spain.
- Katakis, C., Gregoropoulou, E., Lakka, E., & Moustakaria, E. (1994). *The couple in postmodern society; evolving intra and interpersonal patterns: Implications for therapy*. Paper presented at the Conference of the European Family Therapy Association (EFTA), Athens, Greece.
- Katakis, D., & Katakis, C. (1982). Teleonomic entropy in biopsychosocial systems. *Behavioral Science*, 27, 118-124.
- Κατάκη, Χ., Γρίβα, Β., Κωνσταντάκη, Π., Πλατάκη, Μ., & Μωράκη, Τ. (1982). *Ενδοπροσωπικές και διαπροσωπικές διεργασίες στον ελληνικό χώρο: Διαχρονικές-διατοπικές συγκρίσεις*. Εισήγηση στο Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογίας, Αθήνα.
- King, E. (1996). The use of self in qualitative research. In J. T. E. Richardson (Ed.), *Handbook of qualitative research methods*. Leicester, U.K.: BPS Books.
- Markley, O. W. (1976). Human consciousness in transformation. In E. Jantsch & C. H. Waddington (Eds.), *Evolution and consciousness: Human systems in transition*, Reading, MA: Addison-Wesley.
- Maturana, H. R., & Varella, F. J. (1980). *Autopoiesis and cognition: The realization of living*. Boston: Reidel.
- McClelland, D. C. (1980). Motive dispositions: The merits of operant and respondent measures. In L. Wheeler (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology*. Beverly Hills, CA: Sage.
- McLeod, J. (1994). *Doing counselling research*. London: Sage.
- Miles, M. B., & Huberman, M. A. (1984). *Qualitative data analysis*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Miller, J. G. (1978). *Living systems*. New York: McGraw-Hill.
- Mishler, E. G. (1997). *Συνέντευξη έρευνας* (Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων, Μετάφ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. (Το πρωτότυπο δημοσιεύτηκε το 1991).
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. New York: Sage.
- Peplau, L. A., & Gordon, S. L. (1985). Women and men in love: Gender differences in close heterosexual relationships. In V. E. O Leary, R. Kesler Unger, & B. Strundler Wallston (Eds.), *Women, gender, and social psychology*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Pirounaki, M. (1994). *Greek adolescents' conceptions of community*. Unpublished doctoral dissertation, University of Bath, U.K.
- Polemi-Todoulou, M. (1981). *Cooperation in family and peer group: A study of independence in a greek island community*. Unpublished doctoral dissertation, Bryn Mawr College.

- Prigogine, I. (1976). Order through fluctuation: Self-organization social systems. In E. Jantsch & C. H. Waddington (Eds.), *Evolution and consciousness: Human systems in transition*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Reason, P., & Rowan, J. (1981). Issues of validity in new paradigm research. In P. Reason & J. Rowan (Eds.), *Human inquiry: A sourcebook of new paradigm research*. Chichester, UK: Wiley.
- Segalen, M. (1996). *Sociologie de la famille*. Paris: Armand Colin.
- Smith, J. A. (1996). Evolving issues for qualitative psychology. In J. T. E. Richardson (Ed.), *Handbook of qualitative research methods*. Leicester, UK: BPS Books.
- Spinellis, D. C., Vassiliou, V., & Vassiliou, G. (1970). Milieu developments and male-female roles in contemporary Greece. In C. H. Seward & R. C. Williamson (Eds.), *Social sex roles in a changing world*. New York: Random House.
- Stiles, W. B. (1993). Quality control in qualitative research. *Clinical Psychology Review*, 13, 593-618.
- Tannen, D. (1990). *You just don't understand: Women and men in conversation*. New York: William Morrow.
- Τεπέρογλου, Α., Μπαλούρδος, Δ., Μυριζάκης, Γ., & Τζωρτζοπούλου, Μ. (1996). Η ταυτότητα, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες της νεολαίας στο νομό Θεσσαλονίκης: Συνοπτική έκθεση αποτελεσμάτων εμπειρικής έρευνας. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Θεσσαλονίκης.
- Triandis, H. C., Vassiliou, V., & Nassiakou, M. (1968). Three cross-cultural studies of subjective culture. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4), 1-42.
- Vassiliou, G., & Vassiliou, V. (1970). On aspects of child rearing in Greece. In E. J. Anthony (Ed.), *The child in his family*. New York: Wiley.
- Watzlawick, P. (1966). A structured family interview. *Family Process*, 5(2), 256-271.

The couple relationship: Trends and developments in Greece in the 1990s

CHARIS KATAKIS, ATHENA ANDROUTSOPOULOU, ANNA GRAVELIDOU, ELPINKI GREGOROPOULOU, ELENI LAKKA
Laboratory for the Study of Human Relations, Athens, Greece

ABSTRACT

The purpose of this qualitative study was to follow up the results of our previous study conducted in the 1980s, which monitored developments in the way that young people in Greece perceived couple relationship and male/female identity. We selected and interviewed 33 couples which satisfied our inclusion criteria related to a low degree of traditionality. In addition to a semi-structured interview, we also used a variety of projective techniques to complete and compare our data with. The rationale of the study was based on and the results discussed in relation to the Three Ecotheory Model, a conceptual framework for monitoring and understanding perceptions about the family. The results showed that there are indeed developments in the way that young people view their male/female role and identity, the purpose of marriage, and the possibility of discovering new, more functional ways of communicating with each other.

Key words: Couple relationship, male/female identity, Three Ecotheory Model.

Address: Charis Katakis, Laboratory for the Study of Human Relations, Konitsis st. 33, 15125 Athens, Greece. Tel.: * 30-1-8063665